

ҮЛЕГЕРИН ЭДЕРИҢЕР

Бай-Тайга кожуунуң “Бай-Тал” күрүениң каттышкан бүдүрүлгезиниң директору Олег Тадар-оолович Монгуш малчыннарыңа чылдың-на солуннары, сеткүүлдери чагыдып бээри чагай чаңчыл болу берген. “Бистер малчыннарыңа чүгле ажилдаарыңа, чурттаарыңа таарымчалыг байдалдарны тургузарыңа сагыш салып турар эвес, оларны сагыш-сеткилин, угаан-бодалын амгы үениң чугула медээлери-биле “чемгерерин” онзалап көрүп турар бис” — деп ажил-агыйның сагыш човангыр, бурунгаар көрүштүг удуртукчузу чугаалаар. Ынчангаш чыл бүрүдө 30 муң хире рубльди ынаар чарыгдап келген. Моон кандыг-даа

каража-когарал үнмес, харын-даа орулгалыг, олча-ажыктыг болуп деп, ол санаар.

Ону амдырал бадыткаан. “Бай-Талдың” сарлыкчыларының, хойжуларының көргүзүлгери, чыл келген тудум-на, экижип орап. Ажил-агый республиканың дээр кедээ ажил-агый бүдүрүлгелериниң санында кирген.

Бай-талчыларның бо эки үлегерин республиканың бүгү кедээ ажил-агый бүдүрүлгелери эдерип, малчыннарыңа 2003 чылдың бирги чартындан эгелеп, солуннардан, сеткүүлдерден ажил-агыйның күсели-биле чагыдып бээринче кыйгырып тур бис.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 126 (16584)

2002 чылдың
ОКТАБЬРЬ 31,
четверг

Ат салган шагы 16.40
Садар өртээ 3 рубль.

Республикага ИЕНИҢ хүнүн эрттирер дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2002 чылдың октябрь 25 № 794 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Президентизиниң 1998 чылдың январь 30-де “Иениң хүнүнүн дугайында” №120 Чарлыгыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Республикага Иениң хүнүн 2002 чылдың ноябрь 24-те организаастаар болгаш эрттирер хемчеглерниң планын база оргкомитеттин составын бадылаан.

2. Иениң хүнүнге тураскааткан хемчеглерни эрттирер оргкомитеттерни чер-черге тургузарын кожууннар болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагыргаларыңа сүмелээр.

3. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Иениң хүнүн эрттирери-биле яды-түрөңги чорукту

болдурбас талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программазының хөрөңгизинден ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал-политика яамызыңа 36,5 муң рубльди үзүп бээр.

4. Бо доктаалды “Шын” болгаш “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазаның социал-политика айтырыгыларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип турар А.МЕЛЬНИКОВ.

ТР-ниң Чазаның 2002 чылдың октябрь 25-те № 794 доктаалы-биле бадылаан республикага Иениң хүнүн эрттирер хемчеглерниң планында массалыг информация чепсектеринге Иениң хүнүнге тураскааткан рубрикаларны (эгелерни) кириерин, культура-массалыг хемчеглерни күш-ажылчы коллективтерге, школаларга, өөредилге черлеринге эрттирерин, бажың-интернаттарга барып, назылап-кыраан эне-лерге адрессти дузаламчыны көргүзерин, ачы-буян марафоннарын (чедимчези эвээш иерезженнерге) чорударын, Иениң хүнүнге

тураскааткан, иелерни алдаржыткан концертти организаастаарын айыткан.

Республикага Иениң хүнүн эрттирер оргкомитеттин составыңа 11 кижини бадылаан, ооң даргазы ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип турар А.Т.Конгар, ооң оралакчызы дугурушканын езугаар Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Эртем, өөредилге, культура, өг-бүлө болгаш аныктар политиказының талазы-биле комитетиниң даргазы Т.Б.Куулар.

ШАЛЫПЧЫ АЙНЫ УЗАТКАН

Кызыл хоорай чагыргазының 2002 чылдың октябрь 29-та №1712 доктаалын езугаар “Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында” ТР-ниң Хоойлузунуң 8 чүүлүнүн 2 пунктузунга үндөзилээш, Кызыл хоорай

чагыргазы Кызыл хоорайны чагайжыдар болгаш аштап-арыглаар талазы-биле мооң мурнунда хоорай чагыргазының № 1355 доктаалы-биле чарлаан шалыпчы айны узаткан.

2002 чылдың ноябрь 1-де Кызыл хоорайны санитарлыг

аштап-арыглаарының ниити хоорай субботнигин эрттирерин чарлаан. Кызыл хоорайның девискээринде турар республика, тус чер бүдүрүлгелери, албан черлери, хууда бажың-нарлыг кижилер боттарының девискээрин арыглап-аштаарын айыткан хуусаада арыглаар.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржактың 2002 чылдың октябрь 29-та № 180 Чарлыын езугаар хоойлу-дүрүмнү болгаш эргечурумну быжыглаарыңа ачы-хавыязы болгаш

хууда кириген үлүү дээш ТР-ниң Иштики херектер яамызының хоочуну Равиль Гаязович АИТОВТУ “Шылгараңгай күш-ажыл дээш” медаль-биле шаңнаан.

Конкурс түңнелин езугаар

ЖУРНАЛИСТЕРГЕ ШАҢНАЛДАР

2002 чылдың бирги чартында Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнырының соңгулдаларын база соңгулда хоойлужудулгазының айтырыгларын массалыг информацияның чепсектеринге чырыдар талазы-биле конкурсту Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы биле ТР-ниң Журналистер эвилели чарлаан.

Ук конкурстун түңнелдерин үндүргөн, ооң тилекчилерин тодараткан, оларга ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының болгаш ТР-ниң Журналистер эвилелиниң дипломнарын, акша шаңналдарын октябрь 29-та тывыскан.

“Тыва” телерадиокомпанияның телестудиязының ниитилел-политиктиг килдизи (редактору М.Амыр) бирги черни элээш, диплом болгаш 5 муң рубльдин шаңналын алган. “Шын” солун

(редактору А.О.Хертек) ийги черни элээш, диплом, 3 муң рубль-биле шаңнаткан. “Тувинская правда” солун (редактору О.И.Гаврилов) үшкү черни алгаш, диплом болгаш 2 муң рубльдин шаңналыга төлептиг болган.

Конкурстун мактал шаңналдарын “Тыва” телерадиокомпанияның журналистери Л.Паратмаа, Ч.Булытова, А.Филатенко, “Тувинская правда” солунунун редактору О.Гаврилов алган.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

◆ РФ-тиң Президентизи В.Путин күш структураларының удуртукчулары-биле ужураш-каш, Чечен Республикада федералдыг шериглерниң санын 12 муң кижиге кызыргаш, оларның орнунга чечен шагдаларны тургузар айтырыгны чугаалашкан.

◆ Президент В.Путин Мос-

квага халап үезинде ачы-буянын чедиргени дээш Л.Рошальга, И.Кобзонга өөрүп четтиргенин илереткен.

◆ Күрүне Думазы Москвага болган айыыл-халаптын чылдагаанын илередир комиссияны тургузарын саналдаан, бо айтырыгны Федерация Чөвүлелиниң национал айыыл чок чорук

комитетинге чугаалажыр.

◆ Чечняның Ханкала хоорайының чоогунга федералдыг шеригниң МИ-8 вертоледун дээрбечилер андара аткан, анаа чораан 4 кижиге өлгөн.

◆ Москваның болгаш Бүгүрөссияның патриарыгы Алексей II Астраханьга чораш, хан базышкыны улгатканындан Москвада эеп келген.

◆ Чечен Республиканың Грозный хоорайга шериг хеп кеткен дээрбечилер кудумчуга

чораан автобусту доктааткаш, чолаачызын болгаш бир пассажирни балыглааш, туттурбайн дезде берген.

◆ Делегей чурттарының космоста станциязынга чугула херекселдер чедирер “Союз-ТМ” корабль Байконур космодромдан ужуп үнгөн.

◆ Москваның Мельников кудумчугунга болган халаптын уржуктарын истеп хынаары уламчыл турар. Сөөлгү медээден алырга, ниитизи-биле 44

террорист, ооң иштинде 12 херезжен өлүрткен. Культура бажыңының бирги каъдын хынап дооскан, анаа 150 кг частыр чүүлду белеткеп шыгжааны илерээн. Когараан кижилерниң залга кагган бүгүлө эдилелдерин, еске-даа чүүлдерин чыып, данзылап турар.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР
МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

Соңгулда соонда бодалдар ЫТ ЭЭРИП ОРАР, АЫТТЫГ КИЖИ ЧОРТУП ОЛУРАР

Тываның иштинде чамдык бөлүгөжилгелер Россиянын Президентизинче, Федерация Чөвүлелинче, Күрүне Думазынче, Чингине прокуратураже болгаш чурттуң Төп соңгулда комиссиязынче «сойгалаашкынныг» чагаа-хорааны бижип эгелээр болза-ла, думчуктуң кырында соңгулдарның келгени дораан-на билдинип келир. Янзы-бүрү деннеднн соңгулдарының – ТР-ниң Чазак Даргазының, Күрүне Думазынче депутаттың, хоорай чагыргазының даргазының-даа дижитик — бүдүү-зүнде утка-шынары моон мурнунда холтанькчы чагаалардан ындыг-ла кончук ылгал чок чүглүг бижиктер чаңчыл болган адрестеринче ужуп чоруп-ла каарлар. Ол чүглүг бижиктер дизайнды ат салганнар база-ла биезиге-ле ады өткен кижилер болур. Барза-барза, бистер, республиканың соңгукчулары, ону болур ужурлуг чүүл кылдыр хүлээп алыр апарган бис. Пат чаңчыгып, шоюгуп калганывыс шак ол хире.

Кызылдың чагырга даргазының соңгулдарының мурнуу чарында «Риск-информ» солунуң № 36 үндүрүлгезинге Л.Артемова, А.Кашин, В.Ремизов, М.Иусов, И.Чучев, С.Конвиз, С.Пивоваров олар В.В.Путинниң адынга ажык кыйгырыгың парлаан. (Оода-ла Иван Васильевичиниң хирге боражып чыдарын кижик кайгаар). Олар шак ындыг арга-биле республиканың иштинде политиктиг байдалга федералдык төптүң киржилгези-биле салдар чедирерин, соңгулда чорудулгазының тап-билээ шимчээшкенинге шаптаразын кылырын, нациялар аразында чөрүлдээрлерни өөскүдерин, ниити республиканың болгаш оон удуртулгазының, а оон-биле кады соңгулда кампаниязының лидери Д.К.Донгактың аталдарын каратарын чедип аларын оралдашканы чугаажок болбайн аан. Ынчалза-даа бо дээржилерниң хөдөлишкенинери огулуг түннел бербээн. Бети диге федералдык төп анаа харыы бербейн барган. Бодавже, Москвада оларның езулуг арнын, ишти-хөнгүн, кымнын кым дээрзин эки биле берген хире. Маңаа А.Кашинниң В.Путинниң адынга мать-шорт холуп тургаш, республиканың удур-

тулгазын болгаш тываларны каргап бижээн чагаазын айтыр-ла, четчир. Бажының иштинде сарыг суу хайынмышаан хөвээр кижилерниң ээлчеглиг ыдыг-ла-ын ыт-дааш чок эрттирип каанының ужуру ында-даа болуп чадавас. Мындыг таварылгада «ыт ээрип олурар, аыттыг кижик чортуп олурар» дээр ийикпе.

Оон кадында соңгулдарының бирги чадазында-ла республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының депшидип үндүрген кандидаты — Д.К.Донгак соңгукчуларның хөй бадылаашкынын алгаш, тиилеп үнген. А.Ю.Кашинниң «Новый век» телекомпанияны дамчыштыр шуптузунга удур бадылаарынче күткээн чажыртынмаан кыйгырыгы-даа, «Риск-информ» солунуң редакторунуң хүлээлгезин күүседип турар С.С.Конвизтиң бодунуң дорт удуртканы болгаш үндезилеп тургусканы массалыг информация чепсээнге парлаттынган холчиптиг, үндезин-барымдаа чок материалдар-даа соңгукчуларның хостуг илередишкенинге шаптык болуп шыдаваан.

Кызылчылар хоорайның эрги эрге-чагыргазындан шылаан, чөгели төнген, чалчырааштарга болгаш аксы байбаннарга моон соңгаар бүзүрээр хөнгү чогуң бо эрткен соңгулдар бадыткаан. Кашинниң бүзүрөп турганы «шуптузунга удур» деп кандидат соңгулдарының түннелдеринге өскерлишкени кирип шыдавайн барган. Ындыг болур ужурлуг-даа турган ынчаш.

Боттарының кандидатының соңгулдарга киржир туржук, бүрүткелден ужулдуртуп каапканынга база соңгулдарының мындыг түннелдиг доозулганынга таарзынмаан Конвиз болгаш оон хүрээлели оожургаар байтык, олбо черлерже хомудалын тө кагган чүглүг бижиктер ыдарын улам шуудаткан. Бо удаада олар боттарының кичээнгеин республика прокуратуразынче утлап, соңгулдарының хажыдышкынын эрткенниң дугайында «сойгалаашкынарны» ынаар уруп-ла эгелээнер. Прокуратура органны харыы хоойлу-дүрүм сагылгазынга хайгаарал чорудар хүлээлгели болганда, мындыг чергелиг хомудалдарны кичээнге, сайгарылга чок арттырбазы билдингир болбайн аан. Ынчалза-даа оларның хамык ажыл-херээн ара каапкаш, сөөлүн-

дээрлерниң дыңнадыын дүвү-далаш сегирип ап, божуу-далаш кеземче херектерин оттуруп, ол дугайын парлалга мактанып, хөй-хөй кижилерни дүн-хүн чок байысаап турарын анализтеп көөр чүве болза, республиканың найысылалынга кадык күштерниң тирилгези чүгле үстүнде ады киргеннерге уйгу-чыдын бербейн турар эвес, а хоойлу-дүрүм камгалалында турарларга база таарышпайн турар эвес ирги бе, ынчангаш олар ук тирилгени, кызылчыларның үзел-бодалының хостуг илередишкенин чигзинилгендирер дээш хөдөлип турбаан бе деп кенен, туугай бодал, догааштырыг башка кирер. Ындыг-ла кончук шалыпкын, хоойлу-дүрүм күүселдезинге дыңнагыр улус болза, моон мурнунда эрткен соңгулдар үезинде, кажан девискээр соңгулда комиссиязындан чиде берген соңгулда документилери С.Конвизтиң соңгулда бетиниң штавындан тыптып келген турда, ындыг шынарларын каяа адып каапкан турганнары ол? Маңаа хамаарыштыр тайылбыр өй-шаанда кылдынмаан. Бети диге, ындыг информацияның үнгенин сагылмайндыр мен. Безин чадаарда буруулуг кижилерге кандыг харысалганы онаганын, каш кижик буруудаттырып турарын, ол бүгүнү организастаан күштер кымнарыл дээрзин бистер, хоойлуга дыңнагыр хамаатылар, амдыгаа дээр билбес-ле болгай бис.

Хөйүнү үнүнге дүлейлер, кезээде каразып, туткуланып чоруурлар, ишти ириктер болгаш нүгүлчүлөр моон-даа соңгаар ниитилелдиң амыдырал чорудулгазының улуг ужур-уткалыг болушкуннарының үезинде бак сеткили, бачыдын халдадырын, дужамыктаарын оралдажыры чугаажок. Оралдажып-даа турлар ынчаш. Амыдыралының дургузунда ындыг таварылгаларга моон-даа соңгаар чаңгыс эвес удаа дужар апаар бис. Ынчалзажок чүү-даа чүве эгелиг болгаш төнчүлүг. Кедизинде барып, хамык чүүлдерниң ужу-бажы билдинип, шынын херек дөмей-ле тиилеп үнер.

Алдын-оол МААДЫ.
*Каа-Хем кожугу,
Дерзиг-Аксы суур.*

Аныяк өг-бүлелерге

БАЖЫН ЧОКТАР ПРОГРАММАЗЫ

ТР-ниң Аныяктар херектериниң белеткеп турар. Программаны чеди талазы-биле күркөмитеди эң чугула чыл дургузунда боттандыраар болгаш айтырыг – аныяк өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраар тускай ол тускай сорулгалыг федералдыг программаның чарылбас кезээ бооп сорулгалыг республика программасын турар.

Тыва Республика болза квартираны халас ап болур ховар девискээрлерниң санында кирип турар. Бергелер турза-даа, республиканың Чазаа чурттаар бажыңнар тудар хөреңгини тып, чүгле бо чылын безин 9 муң метр шөлдүг бажыңнарны ажыл-лап каирген.

Сөөлүгү тос чылда өг-бүле туткан аныяктарның саны ийи катап кызырылза-даа, эрткен чылын республикага 1133 куданы дүжүрген. Оон-биле кады Тыва чурттакчы чонның составының талазы-биле Россияда эн аныяк девискээрниң санында кирип турар. Аныяк өг-бүлелерге дузалаар программада чеди чыл дургузунда бүгү денелдерниң бюджеттеринден

чурттаар чер тударынга 150 млн. рубль акшаландырышыкыны бээрин, программа киржикчилеринин хууда хөреңгилерин хаара тударын көргөн.

Ынчалза-даа бо программада харыылардан айтырылгар хөй бооп турарын ТР-ниң Чазак кежигүннери бодунуң хуралында демдеглээн. 30 хардан куду назылыгларны аныяк өг-бүле кылдыр көөрүн ында айыткан. Дуза негеттинип турар, 30 хар ашкан кижилер канчаарыл? Хоочуннар база долу хандыргынмаан. Күрүне кымны мурнадыр бо айтырыгны шиитпирлээрил, дайын болгаш тылдың хоочуннарын бе азы аныяк, кадык кижилерни бе? Тодаргай эвес-тир.

Оон-биле кады ипотека

механизмин кошкак ажылдап кылган. Ипотека негелдезин амгы үеде шын ажыглаар болза, улуг ажыкты берип болур. Аныяктарның чуртталга кооперативтерин катап тургузуп, бажың алыр кижилерниң кол ажылындан хостуг үелерде тудугжуларга дузалажырын организастаары ажык берги дег.

Программаның ажыктыын, ону чогуур үезинде ажылдап кылганы база ону чедир ажылдап кылыры-биле комиссияны тургузарын, ук комиссияның ажылынга кадык камгалал, көдээ ажыл-агый сайыттарын, эрге-хоойлу ажылдакчыларын кирерин сайыттар кабинеди саналдаан.

Альберт ХОМУШКУ.

“ХХ чүс чылда Тываның кайгамчыктыг кижилериниң амыдыралы”

«ЖЗЛТ-ХХ» ЛЕКТОРИЙ

ЖЗЛТ – жизнь замечательных людей Тувы азы «ХХ чүс чылда Тываның кайгамчыктыг кижилериниң амыдыралы» деп лекторийни Кызылда экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунда ажыткан. Лекторийниң чөвүлелин болгаш 2002 чылдың октябрьдан 2003 чылдың апрельге чедир ЛЕКЦИЯ-КИЧЭЭЛДЕР эрттирериниң графигин тургускан.

Лекторийниң кол сорулгазы — төөгүге ады кирген кижилерниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегеринге өзүп орар салгалды кижизидери. Амгы болгаш келир үениң салгалдары бодунуң чонунуң төөгүзүн эки билген турар ужурлуг.

Бирги лекция-кичээл октябрь 25-те эрткен. Аңаа төөгү эртемнериниң доктору, Тываның Улустуң чогаалчызы, «Монгуш Буян-Бадьргы» деп роман-эссениң автору, «Делегейниң дириг эртинези» хүндүлүг аттың эдилекчизи, бүгү назынында тыва хамнарның президенти М.Б.Кенин-Лопсан ТАР-га баштайгы тыва күрүнениң үндезилекчилериниң бирээзи Монгуш Буян-Бадьргының амыдыралының, ажыл-чорудулгазының дугайында солун, чедингир лекцияны номчаан. Ол амгы тыва салгал тергийн улуг халапка – арагалаашкынга, наркоманияга, кара-таакпы тырттарынга таварышканын, аныяктар кижизидилгезин төөгүде ады кирген кижилерниң үлегеринге өөрөтпейн турарын сагыш чо-ваашкын-биле чугаалаан. Чижээ, №2 школаның өөреникчилеринге тыва эртемденнер дугайында чогаадыг бижидерге, олар ук школаның баштайгы доозукчулары, эртемнер докторлары Ш.Ч.Сатты, А.Ч.Кунааны, Ю.Л.Аранчынны безин билбес болган. Маңаа холбаштыр дараазында өөрөдилге чылында М.Б.Кенин-Лопсан дугайында лекция-кичээл эрттирерин башкы Ч.Х.Санчай саналдаан.

Бо өөрөдилге чылында лекторийниң дыңнакчылары ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң баштайгы Даргазы болгаш ТАРН ТК-ның баштайгы чингине секретары турган Маады Лопсан-Осунуң, 1933-1973 чылдарда, 40 чыл дургузунда Тываның бирги удуртукчузу чораан Салчак Калбакхөрекович Токаның, Тыва Республиканың бирги Президентизи Шериг-оол Дизижинович Ооржактың, тыва үжүк-бижиттиң тургузукчулары-

ның бирээзи Монгуш Лопсан-Чимиттиң, кескү чогаалчылар Василий Янның, Степан Сарыг-оолдун, Сергей Пюрбюнуң, Олег Сагаан-оолдун, композитор Алексей Чыргал-оолдун, чурукчулар Иван Салчактың, Надежда Рушеваның, Улустуң артистери Владимир Оскалоолдун, Кара-Кыс болгаш Максим Мунзуктарның, эртемден, Тываның экономиказының талазы-биле улуг специалист, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы Павлы Алексеевна Шахунованың, күрүне ажылдакчылары Хертек Амырбитовна Тока-Анчымааның дугайында лекцияларны дыңнаар.

Дыңнакчыларга төөгү эртемнериниң кандидаты, ТР-ниң Чазак Даргазының чөвүлекчизи Ч.М.Доржу, төөгү эртемнериниң кандидаты Г.Ч.Ширшин, Тываның Улустуң чогаалчызы К.-Э.К.Кудажы, филология эртемнериниң кандидаты, РФ-тиң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү М.А.Хадаханэ, ТР-ниң алдарлыг артисти Г.М.Мунзук, Туранда чурт-шинчилел музейиниң директору Т.Е.Верещагина болгаш өскелер-даа лекция-кичээлдерни эрттирер.

Дараазында өөрөдилге чылында партия-күрүне ажылдакчылары Иргит Шагдыржаптың, Сат Чүрмит-Дажының, Г.Ч.Ширшинниң, генералдар Г.К.Шоманың, Н.Ч.Товариштайның, Н.А.Сердобовтуң, Улустуң башкылары А.И.Араптанниң, Н.В.Селинаның, Л.С.Новикованың, Совет Эвилелинин болгаш Социалистиг Куш-ажылдың маадырларының, баштайгы тыва ажылчыннарын, механизаторларның, тудугчуларның, ужудукчуларның, өскелерниң-даа дугайында лекция-кичээлдер болур.

Чүвениң шыны маргыжыгдан үнер болганда, лекторийниң чөвүлели лекция-кичээлдер үезинде шын дугайында маргыжыглар үнүп кээринге удурланмас.

Дозур-оол ТИНМЕЙ,
«ЖЗЛТ-ХХ» лекторийде чөвүлел даргазы.

ЧААРТТЫНГАН ТЕРЕ-ХӨЛ

ДЕМНИНГ КҮШ ХЕРЕК

Чаа тургустунган Тере-Хөл кожуунун чагыргазының даргазына Тес-Хем чурттуг Александр Самданович Санчат сонгуткан. Кожуунун дүшкениниң соонда, Кызыл хоорай Советинге, Кызыл, Каа-Хем, Тес-Хем кожууннарга чагыртып, өскүс төл дег, оон-моон диленип чораан тайга чонунун күзели ыңдыг болган. Ынчангаш олар кожуунун каттап тургустунганынга өөрүп, шилип, сонгуп алган даргазынга идегеп турарлар. Ынчалза-даа чаңгыс кижичүве бүдүрүп шыдавас, аңаа деткимче, демниг күш, кады ажылдажылга херек дээрзи кымга-даа билдингир.

Александр Самдановичиниң хары чаа-ла 40 ажып турар. Ындыг турбуже комсомол райкомунун бирги секретары, Аныяктар яамызының сайыды, ТР-ниң Чазак Аппарадынның социал хөгжүлдө департаментиниң начальниги, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаты чергелиг эрге-дужаалдарга ажылдааш, удуртукчунун улуг дуржулгазын чедип алган. Чаа дүжүлгеге олурарының бүдүүзүндө аңаа ужурашкыш, ооң үези бачым-даа болза, бичии када чугаалажы кааптар аргалыг болдум.

— Ол черниң байдалы кандыг чүве-дир, Александр Самданович? Чүгээр-ле ыйнаан?

— Чүгээр деп чүү дээр боор, оода орук-чирик, харылзаа бар эвес. Шуптузун каттап тургузар, каттап үндөзилээр чүве-дир ийин. Шаанда турган чамдык организациялар дүшкүлээн, өңчү-хөренги тоймаглаттынган, бажын-балгат, кажгаа-хораа сандан үнгөн. Хөөредип-даа эвес, херек кырында ыңдыг. Хамык ажылды каттап эгелээри албан апарган.

— Шаанда аңаа сумулар тургулаан болгай...

— Шын, тургулаан чүве-дир. Каргы, Балыктыг, Шынаа деп. Ам оларны каттап тургузар, бажын-нар тутар, ажыл-агыйлар организастаар. Ам ээн черлер-дир.

— Ол бүгүнү кылыр кадрлар херек ыйнаан, Александр Самданович?

— Ындыг харын. Сумуларның-даа, кожуунун бодунун-даа удуртур ажылдакчыларын тыптынар, томуйлаар азы сонгуур бис. Кадрлар айтырыын келир неделяда шийтпирлээрин бодап тур бис. Амдызында чонун санал-аналы кээп тур. Чогум кайы ажылга, кымны олуртурунга чонун бодалын база барым-даалаар бис.

— Сонгудда соонда чүнү-чүнү кылып бүдүрүп алдынар?

— Эрткен каш хонукта аңчыларынысты айткардымыс. Тайга чонунга бир улуг харыс-салгалыг ажыл бо. Ок-чемзек, аыш-чем, аыт-ынаа, идик-хеп,

чадыр-майгын... Херек чүве эмгежок. Оон ыңай бо чер мал төлү дээш акша албайн турган улус-тур. Ам 120 муң ажыг рубльди алдымыс. Бо чүгөле иви биле чыгыга бергени ол, а өске малга амдызында акша бербээн.

Чамдык яамылар, албан черлери база дуза көргүзүп, боттарынга хамаарышкан организацияларны холга ап турлар. Эмнелге септээринге 175 муң рубльди Кадык камгалал яамызы берди. «Ойна» алдын уургайы дилиг материалдары бээр. Боттарыныста пилорама чок. Ол чокта, тудуг кылыр аргавыс кайда боор. Ам пилорама болгаш өске-даа тыптынар чүвевис хей.

— Мал-маганыңар, ивиңер чеже хирел?

— Ону тодаргай билер кижичок, ынчангаш ооң санаашкынын удавас чоргузар сорулгалыг бис. А совхозтуң малы, өске-даа хөренгизи чок хире чорду. Шуптузун саттынар, шуптузун каттап тургузар апаар.

— Ол-даа берге чүве-дир, болдунар чүве бе, Александр Самданович?

— Берге, харын. Ынчалза-даа чон чаартылганы күзеп, кижичүвүзү бүгү күжүн харамнанмазын аазап турар. Чер-чуртун сайзырадырын, амыдыралын экижидерин олар угаап-билип турарлар. Маңаа кады ажылдажылга, демниг күш херек.

— Ол шын. Ындыг-ла болзунам, Александр Самданович.

Октябрьның сөөлгү он хонуу — Тывавыстың дииңчилериниң аътаныр үези. Таптыгла бо үеде, 1965 чылда, журналист К.Чооду бо чурукту Кунгуртуг суурга тырттырган. Ынчан Тере-Хөлдүн дииңчилери мунар чарыларын үлежип (чурукта), чоруурунун кырынга келген турган.

ДЕВИСКЭЭРИ, НИИТИ БАЙДАЛЫ

Тере-Хөл кожуунун девискээри Тыва Республиканың мурнуу-чөөн кызыгаарында чыдар. Мурнуу болгаш чөөн талазында — Моол, барыин талазында — Эрзин, сонгу талазында — Каа-Хем кожууннар кызыгаарлашкак. Тере-Хөл оргулаажы Эрзин база Каа-Хем баштарының тайгаларын кажааланган. Эң бедик чери — Сенгилең сыннарында Хаан-Тайга. Тус черниң чонунун чүдүүр ол ыдыктыг тайгазынын бедии далай ден-нелинден 3276 метр бедик. А Тываның эң бедик чери — Мөңгүн-Тайганың бедии 3970 метр.

Кожуунун эң улуг хеми — Балыктыг-Хем. Суг аян-чорукчуларынга айылдыг маршруттарынын бирээзи бо. Оон бир адыры Тере-Хөлдүн бодундан үнгөн хөл-даа, хемнер-даа балык-биле кончуг байлак. Хөлдүн ортулуктарынын бирээзинде уйгурларын бистин шагнын 8-9 чүс чылдарында туткан шивээзиниң бузундулары бар.

Тере-Хөл кожуунун бүгү девискээри — Тываның эң-не аңаштыг черлериниң бирээзи.

Кандыг-даа аң-биле байлак оран. Кат, тоорук, эм оят, элечук тывыш аймаа, алдын болгаш өске-даа байлак хей.

Тывага туржук, делегейге алдаржаан Тарыс азы Изиг-Аржаан база ында. Чоок-кавыда Үш-Белдирден ылгап, ону Мурнуу-Аржаан-даа дижир. Оон химиктиг болгаш бальнеологтуг байдалы Үш-Белдирни-биле дөмей, а изии — 47 градус. Ында сероводород, кремний, азот хей. Радикулит, неврит, кеш болгаш херэеженнер аарыглары, хан эргил-дези, өске-даа аарыгларның бажын билер чер ол.

Кожуунун девискээри Тывада эң-не соок, оон чылда ортумак температуразы — казыыр 6 градус. Улуг соогу казыыр 36 градус болган, а эң изии — кадар 34 градус. Дагларга хар 1-1,5 метр чеде бээр-даа болза, ишти черлерге хар 15-20 сантиметр дүжер, ынчангаш хөзүн ханы донар. Туманнар, самолет ушпастай бээр, ынчалза-даа чылда хүннээри 2404 шак. Эң-не чаашкынын чер ол — чылда 312 мм.

Уйгурларын шивээ тудуп, дайзыннардан камгаланып чораан Тере-Хөлүн билбес кижичок. Алдан чылдарның ортаа үезинде Кунгуртугта хонган бажыңым ээзи: «Мотоциклдиг каккаш, подвалдан силерге балык эк-кеп кагдым» — дээрге, кайгааным аажок. Ындыг эвес, балыкчылар артелиниң хөл кыдында балык шыгжаар черин база подвал дижир улус болду.

Ол черниң аңчылар хуралына каш-даа каттап барган мен. Хөл кыдында арга иштин, алаактарны коданнар таптап каапкан турар чорду — базым хире-даа чүм хар арттырбаан. Школа директорунун өөнүң ээзи, интернат эргелекчизи хамааты терге орту хире кодан боолап алган кел чорду. А мен чүгөле дөрттү дөңгүдүм. Ында дииң (хаа, ондатраның хөйүн!) база эмгежок. Үш хонук командировкалааш, кезээ-киниң-не аткан дииним саны 27 четти. Хоорай кижизиниң шаала ол ыйнаан.

Кат, тоорук, согуна, ай, бес дугайын чугаалааш чор мен, билдингир-ле болгай. А чону чоруур дээн кижини куруг айткарбас, сыын будундан бээр хап дүптээр. Мал эмчизи Кыргыз Антон безин (ооң-биле Кыдыкы Сонгу чүк, Верхоян сыннарындан бээр чораан бис) «Че, кажан келир сен, чанар эртенінде сыын ужуруп бээр мен» — дигилээр. Аракчаа, Чигжит суглар: «Каш-ла хонук чоруулам, бисте шыырак

ИДЕТЕЛИМ

Ивижилер ырак орукче аътанышкан.

машиналар бар» — деп-ле турлар. Бежен чылдарда бо Барым, Доңмит, Идамовтар-биле кады өөренип чордум. Эрзинде барган Доржу, Сарыг-Септе Карма Доржу, Дерме Доржу, Чымба Доржу, орус кадайлыг Доржу суглар-биле эдержип келдим.

Чооду Карбий-оол шаанда Эми алдын уургайынга ийи чыл эмчилээн. Вовказы (ам Санкт-Петербуртта баштайгы тыва полярник Владимир Карбий-оолович Чооду) 1-2 класстарны аңаа дооскан.

Оркестрде хөгжүмчү, боттывынгыр композитор Сагаачы Артур, Тываның Улустун хөөмей-жизи Родион Мунзук, Тыва АССР-

нин аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы Карыма Доржу, Тыва Республиканын алдарлыг ажылдакчызы Григорий Санчаа болгаш Тере-Хөлдүн өске-даа мурнакчылары хей. А аныяк кезер эмчи Т.Б.Аракчаа мындаа чаа өгленди, аңаа мындыг йөрээл салган мен:

Евгения, Тирумба суг, Эптиг-чөптүг чурттаңар-ла. Ажы төрүп, ажыл кылып, Аймаанарны улаңар-ла! База каттап кожуун болган Тере-Хөлдү ооң бирги даргазы Александр баштаан чагырга кезигүннери чонну сайзырадыптар дээрзинге идегелим улуг.

ЧАҢГЫЛАНДЫР ДЕЛГЕРЕЗИНИ!

Байлаа элбек Тере-Хөл ам База каттап кожуун болду. Өскелерге сөгүрбес-даа, Өөрүнчүт үе келди. Өглер кезип диленилээр Өскүс төл бооп чораан суму Бодун боду башкарныптар, Боогдал билбес кожуун болду. Тере-Хөлдүн даргазынга Тергиин кижичи сонгуттурду. Деткиир болза, кожуунну ол Денгел кириер, делгередир. Тайга чону Санчат сени Танып, шилип, сонгуп алды. Чонун ыңдыг идегелин Чогудуп көр, күүседип көр. Саарылыг хемни боггаш, Сайгылгандан чырыдывыт.

Саарылгаш, сайгарылгаш, Сайзыралдан хөгжүдүвүт. Өлүк-тывыш бригадтарын Өрү-куду айткаргыла. Алдынчылар, балыкчылар Артельдерин ажиткыла. Чорук кылып калгыптарга, Чоржаң-даа аыт шыдаар чүве. Чонга-хөйге даянырга, Чок-даа чүве бүдөр чүве. Ынчангаштың Санчат сеңээ Ылгын-на аыт күзеп тур мен. Ында чонга өөрүшкүнү, Ыры-хөгнү йөрээп тур мен. Чаа кожуун Тере-Хөл ам Чаарттынзын, сайзыразын. Чагырыкчы Санчат дарга Чангыландыр делгерезин!

Бо арынны Чооду КАРА-КУСКЕ белеткээн.

Чонну ажылга хаара тудар КҮРҮНЕ АЛБАНЫ

КИЖИ БОЛГАШ АЖЫЛ

МЕДЭЭ-ДЫННАДЫЛЫГ ҮНДҮРҮЛГЕ

СОЛУН ИШТИНДЕ

СОЛУН

Октябрь 31

№ 1

АМЫДЫРАЛДЫҢ ДАЛАЙЫНДАН ТЫПЧЫП ААЛЫ

Хүндүлүг номчук!
Кандыг-даа үдө-херекти чогу-дарда демлежип, сүмөлежип, удур-дур харылгага херек. Демнигде күштүт дийлр. Бистер — Чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада Департаментизиниң ажилдакчылары силер-биле кады ажылдакчыларның чутулазын оңзалап көрүп, бөгүнден эгелеп «Кижиге болгаш күш-ажыл» деп ай санында үнөр солун иштинде солунну силерниң кичээлгедейерге бараалгадып, ажык чугаалажыгже чалаанывыс-даа уктурулут.

Департаментиниң ажил-хүлээлгелериниң кол-ла үтланышкыны — ажыл дилекчизи биле ажыл берикчи-зиниң аразына холбаштырыкчы тала болуру дээрзин билр силер. Ынчангаш бис бо улуг эвес хемчээлдиг пардалга шөлүвүске күш-ажыл рыногунда тургустунган байдалдың күш-ажыл хоолдукудугазында чаа чуудерниң дугайында чедирер дыш-биле тайылбырларын ораддажыр бис. Улус ажыл-агыйының адырла-

рынга хереклеттинип турар мерге-жилдериниң хостуг ажылчын туруш-тарын, чер-черлерде тургустунган чонну ажылга хаара тудар төптөри мурнакчы арга-дуржулгазын, оларның ажылгап турар арга-хоргаларының дугайында информацияны база чыры-да бээривис чугаажок. Кожууннарга, хоорайларга хереклеттинип турар мергежилдериниң даңзызын база доктаамал парлар бис. Ол силерге ажылга тургустунуп алырынга дузалаар дээрзинге идегээр бис.

Амыдыралды чүрттаары хову кө-жери эвес дийлр. Ооң дургузунда кижиге чүү-даа таваржып болур. Чам-дык улус үе-шагыны дошкун шуурга-нынның силгинишкенинге шыдашпайн, халу салдынып, тура-соруун чидирит-тер. Дыка хөй бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар хагдылып, буурап дужуп, муң-муң кижилер ажыл чок арткан үеле

чүгле улдаравас сеткилди, чаныш-сыныш чок мазу-бүдүштүг, тудунур-кавыгыр, сагыгыр-тывыгыр кижилер-ле амыдырал чүртталганын аагы-га алыспайн баарлар. Ындыгларга болгаш ажылдакчаар күзөлдиглерге деткимче көргүзери — күрүнениң, эрге-чагырганын, бистиң албанын дорт хүлээлгези. Ынчангаш амыды-ралдың далайындан бот-боттарышты тыпчып, бир дем болуп хөдөлгөргө силерни чаладывыс.

Хүндүлүк-биле,

Чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада Департаментизиниң удуртукчузу

V.S. Chaj-Ool

В.С. ЧАЖ-ООЛ

Хүндүлүг ажыл берикчилери!

Чонну ажылга хаара тудар күрүне албаны чылдың-на силерниң дузаңар-биле ажыл чок кижилерге ажыл тып берип турар.

Силерни база катап кады ажылдаарыңче чалап тур бис.

Төлевир чокка:

— кадрлар шилири (силерниң кириген чагыңарга үндөзилеп);

— хостуг ажылчын туруштар ярмар-казын эрттирбишаан, ажылдакчылар-биле чугаалажыг.

Бот-боттарыңа ажыктыг байдал-биле

— хөй-ниити ажылдарын органи-заастаары;

— ажыл чок кижилерни түр ажылга тургузары.

Чонну ажылга хаара тударыңа хамаарышкан кандыг-даа санал-налды өөренип көөр, аңаа харышны бээр бис.

КЫЗЫЛДА АЖЫЛ РЫНОГУ

Амгы үеде Кызыл хоорайда 102,9 муң чурттакчы бар. Ооң 48,4 муң азы 47 хуузу күш-ажыл кылып шыдаптар кижилер. Оларның 34,4 муң азы 81,4 хуузу ажылда хаара туттунган, 18,6 хуузу ажыл чок, ынчал-за-даа ажылга тургустунуп алыр дээш идепкейли-биле хөдөлүп турарлар.

2002 чылдың январь-сентябрь айларында хоорайның ажылга хаара тудар төвүнге ажылга тургустунуп алыры-биле 3215 кижиге келген. Оларның 1884-ү (58,6 хуу) — херээженнер. Төптөн дуза дилеп кээп турар кижилерниң эртем билининиң аайы-биле сайгарып көөргө мындыг: 1765 кижиге азы 54,9 хуу — ажылчын профессионаынын төлээлери, 619 кижиге (19,2 хуу) — албан хаакчылар, 831 кижиге (25,8 хуу) — бир дугаар ажыл дилеп кээп турар кижилер.

Бо чылдың тос айларынын дургузунда 1338 кижини ажылга тургускан, ол болза ажыл дилеп келген бүгү кижилериниң 41,6 хуузу болур. Ажылчын мерге-жил-биле 739, албан хаакчы ажылга — 341, мурнунда ажылда-вайн турган 258 кижини ажыл-биле хандырган. Хоорайның ажылга хаара тудар төвүнге кээп турарларның кол нуруузу 16 — 21 хар үезинде аныктар болгаш херээженнер. Бир дугаар ажыл дилеп келген аныктардан 616 кижини ажылга тургускан, ол болза келген аныктарының 32,3 хуузу болур. 2002 чылдың ок-тябрь 1-нин байдалы-биле куру-ненин ажыл чоктар албанынга 1263 кижиге бүрүткеткен, ажыл чок деп эрге-байдалды 953 кижиге тывыскан, олар ай санында хоойлу езугаар көрдүнгөн күрүне дузаламчызын ап турарлар.

Эрткен чылдын деннели-биле алырга, ажыл чок кижилер-нин саны 44,6 хууга өскөн. Бүрүткеткен ажыл чоктарның хоорайда деннели 2,6 хууга, ниити ажыл чок чорук 18,6 хууга өскөн. Аныктарны ажылга тургузарындан аңгыда, мергежил чедип алыры-биле өөредип база турар. Улгады берген кижилерни дакпыр мергежилге эде өөре-

Чер-черлерде төптөр удуртукчулары-биле семинар.

дирин практикалап турар. 2002 чылдың январь-сентябрь айлары-нын байдалы-биле алырга, 192 кижини тускай ажылчын мерге-жилге өөрөгөн, ооң иштинде 128 кижиге 16—29 хар назылыг анык кижилер болуп турар. Учетта турар хамаатылар болгаш ажыл дилеп турар кижилер ортузунга хөй-ниитиниң теле-вирлиг ажылдарын организастан турар. Чайгы сезоннуң дургу-зунда 372 кижиге ыңдыг ажылдарга киришкен. Олар культураның болгаш дыштанылганын Наци-онал паргының девискээрин аштап-арыглаарыңа, хоорайның кудумчуларын чаагайжыдарыңа, картофель олуртурунга база еске-даа ажылдарга киришкеш, боттарыңа орулганы шиңгээдип алганнар. Тускай программа езугаар 42 кижини, оларның иштинде 19 херээжен, 17 анык, 12 инвалид болгаш хоругдалдан хосталган 2 кижилер бар. Назы четпээннер аразыңа түр ажылга тургузар программа-биле 14-16 хар назылыг 292 элээдиниң ажылга тургускан, бо талазы-биле ажыл ам-даа уламчылап турар.

Кызыл хоорайның чонну ажылга хаара тудар төвү ажыл дилеп келген кижилерге кичээл-гейлиг, сагыш човангыр, оларга бүгү талалыг дузаны чедирер дээш идепкейлиг ажылдап турза-даа, ажыл чоктарның саны эвэ-жевейн турар. Ооң кол чылда-гааны — кожуннардан хоорай-же көжүп кээп турарларның,

өөредилгезин дооскан студенти-лерниң, шериг албанындан халашканнарның, хоругдал чер-леринден хосталганнарның болгаш дүүнүг школачыларның ажыл чоктарның одуруунга нежепел турары. Төп кижилерге ажыл тыпчып берип турар болганда, хоорай девискээринде албан организация, бүдүрүлгө черлери-биле сырый харыл-заалыг ажылдап тургаш, хостуг ажылчын олуттарны дилеп тып, аңаа ажыл чок кижилерни быжыглап турар. Чыл эгезинден бээр 3 удаа хостуг ажылчын олуттар ярмарказын эрттирген. Хоорайның албан-организация болгаш бүдүрүлгө черлериниң удуртукчулары-биле төптүң ажылдакчыларының ужуражыл-галарын эрттирип, аңаа кады демниг ажылдаарының айтыры-ларын чугаалашкан. Чоокку үеде ол черлерниң кадрлар килдисте-риниң начальниктери-биле тускай программа езугаар ужуражылганы эрттирерин төптүң ажылдакчылары планнап турар. Ооң кол-ла сорулгазы — ажыл берикчилери боттарында бар хос ажылчын олуттарны төптүң дузасы-биле долдуруу, чонну ажыл-биле хандыраарыңа эки аргаларын дилеп тыварын чедип алыры.

Александр БУУРУЛДАЙ,
Кызыл хоорайның чонну ажылга хаара тудар төптүн директору.

БАЙДАЛДЫ САЙГАРГАН

Тыва Республиканың Чазааның сөөлгү болуп эрткен хура-лынга 2002 чылда республиканың чурттакчы чонун ажылга хаара тударыңа деткимче көргүзериниң талазы-биле респу-бликаның тускай сорулгалыг программаның бо чылдың 9 айларынын дургузунда күүсөлдезин сайгарып чугаалашкан. Ук адырда тургустунган байдалдың болгаш кылып чоруттунган ажыл-хемчеглериниң дугайында информацияны Чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада Департаментизиниң удуртукчузу В.С. Чаж-оол кылган.

Хуралга республиканың күш-ажыл рыногунда байдалды тодар-гайы-биле анализтеп, чонну ажылга хаара тудар албанын, ямыларның болгаш ведомство-ларның кылып чоруткан ажи-лынга үнелди берген. Алдын-ган хемчеглер күш-ажыл рыно-гунда дүшкүрүлгү байдалды чавылдырар, бүгү деңнелдиң бюджеттериниң акша-хөрен-гилерин үре-түңнелдиг ажи-лаар, доктаамал, түр болгаш сезон ажылдарыңа 11,9 муң кижини хаара тудар арганы бергенин хуралдың киржикчи-лери демдеглээннер. Республи-каның тускай сорулгалыг про-грамманың күүсөдиринге бүгү үндөзиннерден 398485,1 муң рубльди үндүрүп берген.

Ынчалзажок, хемчеглер ал-дынып турза-даа, күш-ажылга хаара туттунмаан кижилернин саны ай санында өзүп турарын Чазак хуралыңа дүвүрел-биле демдеглээн. ТР-ниң Статистика талазы-биле күрүне комите-диниң сан-медээзи-биле алырга, бо чылдың сентябрь айның эге-

зинде ажыл чок чоннун ниити саны 27,4 муң кижиге болган. Ажыл чок чоруктун деңнели 10,8 хуу. Ооң эң бедик деңнели Чаа-Хөл (30 хуу), Чеди-Хөл (29,6 хуу), Улуг-Хем (26,6 хуу), Мөңгүн-Тайга (22,2 хуу) болгаш чаа тургустунган Тере-Хөл кожунда (29 хуу) демдеглеттинген. Ажыл чоктарның 72,3 хуузу көдээ черлерде чурттап турарлар, 52,9 хуузу социал камгалал чок кижилериниң санынга хамаа-рыштырган.

ТР-ниң Чазаа бо чылдың ноябрь 1-ге чедир 2002-2005 чылдарда күш-ажыл рыногунун прогнозуңа, декабрь 1-ге чедир 2003-2005 чылдарда респу-бликаның чурттакчы чонунга ажылга тургустунуп алырынга деткимче көргүзериниң талазы-биле тускай сорулгалыг респу-блика программанын ажылдап кылгаш, Чазакка сайгарып көөрү-биле кириерин Чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада Департаментизинге дааскан.

ЯРМАРКАДАН АЖЫЛЧЕ

Республика организация-ларының чонну ажылга хаара тудар күрүне албанынга берип турары хостуг ажылчын туруш-тарның саны амдыы дээрзинде аңаа херекледди долузу-биле хандырбайн турар.

Хостуг ажылчын туруштар-ның санын көвүдедири-биле база кадрлар шилилгези үре-түң-нелдиг болзун дээш чонну ажыл-га хаара тудар күрүне албанын төптөри ажыл берикчилери болгаш ажыл дилекчилери-биле ярмаркаларны доктаамал органи-застан турар. 2002 чылда 11 ярмарканы хоорай болгаш кожун төптөри эрттиргеннер. Кызыл хоорайга август 21-де

ээлчеглиг ярмарканы эрттирип, 400 хире хостуг вакансияларны бараалгаткан турган. Ук ярмар-каның кол сорулгазы — дээди болгаш ортумак өөредилге чер-лерин бо чылын доосканнарга вакансиялар дугайында медээ-дыннадыгны, арга-сүмени бээр. Күш-ажыл рыногунда дээди эртемниг 635 доозукчу дем-деглеттинген, оларның 408-и ярмаркага киришкен. 25 доозук-чуга ажылдадыры-биле чорудуп турарының дугайында бижик-терни тывыскан, 30 доозукчу кожуннарга башкы, эмчи, участок төлээзи, кижизидикчи башкы, библиотекары кылдыр ажылдаары-биле тургустунган.

ДЫШТАНЫЛГАНЫ АЖЫЛ-БИЛЕ КАПСЫРЛААН

Кызыл кожуунда назы четпэннерни чайгы дыштанылгалар үезинде түр ажилдарга хаара тударынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Часкы-күскү ажилдарга оларны кириштиренин дугайында керээлерни чонну ажилга хаара тудар албанын төвү кожуун чагыргазы, өөредилге төптөрү-биле чарган. Кара-Хаактын, Сукпактын, Элегес-Аксынын, Көк-Тейнин школалары, Черби болгаш Кур-Чер сумулары боттарынын

кижизиттирикчилерин ниитилелге ажыктыг ажилдарга хаара тударынга идепкейлиг киришкен. Үстүндө ады кирген школалар ниитизи-биле 252 назы четпэннерни картошка, ногаа олуртулгазынга, ажаалдазынга кириштирген. Кур-Чер суурнун 19 назы четпэннери мал кададынга, Черби сумузуунун 53 элээдилери садтарга ажилдааннар. Каа-Хемнин өөредилге төвү 50 школачыны тудугга, хову турлагларга быжыглаан. Кудумчу-

ларга херимнер будуп, автобус доктаар черлерде сандайлар тургузуп ажилдаан школачылар-биле алырга, ниитизи-биле 374 назы четпэннер түр үенин ажилдары-биле хандыртылган турган. Бо бүгү ажил-хемчеглерге 247,8 муң рубльди чарыгдаан.

Сергей САЛЧАК,
Кызыл кожуунда чонну ажилга хаара тудар төптүн директору.

Чизениң түңнелдерин барымдаалап...

Россия Федерациязынын девискээринге октябрь 9-тан 16-га чедир эң харысалгалыг, күрүне ужур-уткалыг чугула компания — чон чизелээшкини болуп эрткен.

Тываның өске арткан чурттакчылыг черлери-биле бир демей Таңды кожуунда чон чизеи чогуур үезинде организаастыг эрткен. Ниитизи-биле чизелээшкининге 84 чизечини, ооң иштинде 30 ажил чок турган хамаатыны хаара туткан. Өреге, өг-бүле бүрүзүнге чизеглекчилер баш бурунгаар чедип, тайылбыр ажилын чорудуп келген болгаш чизелээшкинин үезинде улуг бергедээшкинер таварышпаан.

Таңды бистиң республикада хей чурттакчылыг кожууннарның бирээзи. Кожууннун чурттакчы чонунун саны чылдан чылче өзүп олурар. Амгы үеде ында 14200 чурттакчы чон бар деп турар, а тодаргай сан бо чизе соонда билдине бээри чугаажок. Мооң мурнунда чорудуп турган чизелээшкинден көөрге, чон хей кезии ажилдыг турган. Кожуунда статистика эргелелиниң сан-медээзи-биле алырга, 2001 чылдың төңчүзүнде 1309 ажил чок кизи турган. Чонну ажилга хаара тудар төпке бо чылдың 9 айларының дургузунда 842 кизи бүрүткеткен.

Чизеден езулуг ажил чок чоннун саны, оларның кандыг үндезин-биле амьдырап чорууру илереп келир.

Ажил чок тандыжыларның аразында азырадыкчы хөөннүг, ажилдаар тура чок, бажыңнарында анаа олурарлар база бар. Амьдыралы дээш кызып, бодун боду ажил-биле хандыртынар дээш янзы-бүрү аргаларны ажыглап турарлар база хей. Бажыңнарында бичежек парикмахерскаяларны, идик септээр, берт даарып мастерскаяларны ажыдып алган хамаатылар бар.

Таңдының чонунун бир амьдыраар аргазы — оран-тайганын кежиин сезон аайы-биле чыып, белеткеп, садып-саарары. Бо чылын өрттөр шаптыктаан-даа бол, кат-чимисти, мөөгү, тоорукту, балык-байланы эвээш-биче-даа бол, белеткеп алганнар, ол бүгү өг-бүлениң амьдыраарынга дузалаар.

Чизелээшкинниң төңчү түңнелдери үнүп кээрге, кожууннун күш-ажыл курлавырлары билдинип, ажил чок чоннун саны илерээр, аңаа даянып алгаш, ажылывыстың уг-шиин өскерттиривис чугаажок.

Урана НУРЗАТ,
Таңды кожууннун чонну ажилга хаара тудар төптүн директору.

УГ-ШИИ МЫНДЫГ

Бистиң республикавыста чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының Тыва Республикада Департаментизи рынок экономиказының негелделеринге дүүштүр тургустунган албан черлеринин бирээзи. Ооң кол сорулгазы — чурттакчы чонга болгаш ажил берикчилеринге күш-ажыл рыногунда байдалдарны таныштырары, өөредилге, хостуг ажилчын туруштар болгаш ажилдаар черлер дугайында дыннадылгаларны бээри, ажил дилээринге дуза кадары, кызырлдага таваржыр деп турар ажилдакчыларга сүме бээри, ажил чок арткан кижилерни чаа мергежилдерге эде өөредери, аныктарны, шериг албанындан халашканнарны, кызырлдага таварышкан хамаатыларны, хоругдал черлеринден хосталган кижилерни ажилга тургузары, ажил чок кижилерге боттары ажил тып, саарылга кылырынга деткимчени көргүзери, ажилдаар болгаш өөренир черлер ярмаркаларын организаастары, ажил чок эрге-байдалдылгаларга хоойлуда көрдүнгөн дузаламчы акшаны бээри дээш оон-даа өске.

Деткимче көргүзеринин бир хевири — ажил чок чонну хей-ниити ажилынга кириштирери. Ындыг арга-биле ажилдап турар хамаатыларга күрүнениң талазындан дуза чедиртенип турар. Ынчангаш хей-ниитиниң ажилынга киришкен кижилернин ажилдаксаар күзели, тура-соруу оттуп, ажил рыногунун байдалын чиигедип турар. Хей-ниити ажилын тодарадырда кол кичээнгейни чонга ажыктыг ажилдарже — кырганнар болгаш инвалидтерни ажаап карактаарынче, дайыннын киржикчилеринге болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, яды-түремик амьдыралдыг кижилерге дуза кадарынче, чаагайжыдылга, ногаа аймаа тарырынга ажил чоктарны кириштиреринче углап турар.

Назы четпэннер база кичээнгейниң төвүндө. Чаа экономика тиг байдалдар, рынок харылзааларынче шилчилге 14-16 хар үезинде дыка хей назы четпэн-

нерни өг-бүлениң бюджетинче немере кирип, ажилдаарынче албадап турар. Мындыг байдалдың бир онзагай талазы нүдөл дизе, назы четпэн кизи чүгө акша-көпөөк ажилдап ап, ада-иезинге дуза кадарындан аңгыда, бодунун күжүн шенеп, келир үеде ажилдаар профессиязын шилип алыр аргалыг болур. Назы четпэннерни ажил-ишке хараа тудуп, күш-ажылга ижиктирип, чаңчыктырып тура, оларның ортузунга кем-херек үүлгедиишкиннерин чавылдырарын, даанган хүлээлгелеринге ээ-харысаалгалыг болурун чедип ап болур. Оларның күжүн кол нуруу-зунда чаңчылчаан ажилдарга: ногаа олуртулгазынга, школалар септелгезинге, садиктерге, аграр секторга, арга-арыг ажил-агызынга ажыглап турар.

Бир кол, политиктиг ужур-уткалыг ажил-чорудулганын хевири — ажил чок чонну мергежилге өөредери. Ындыг чүүл ажил чок кижилернин аразынга ажил дээш адааннажилганы болдуруп, күш-ажылга хүндүткелдиг хамаарылганы тывылдырар. Амгы үеде кандыг-даа ажил берикчизи ажилдакчыларынга улуг негелделиг. Олар чүнүң-даа мурнунда ажилдакчының мергежилиниң деңгелинче, сагылга-чурумунче, рынок экономиказының негелделерин кайы хире билиринче кол кичээнгейни углап турарлар.

Чонну ажилга хаара тудар төптөр, ажил чок кижилернин профессионал белеткелин болгаш мергежилин бедидер сорулга-биле тус-тус организациялар-биле керээлерни чарып турарлар. Өөредилге килдистер эде өөредилгениң, белеткелин ачы-дузасын база чедирип турарлар.

Павел ОЧУР,
Чонну ажилга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада Департаментизинде килдистиң башкарыкчы специализи.

Хостуг ажилчын туруштар даңзызы

Кожууннун, хоорайның ады	Организацияның ады	Профессиялар болгаш мергежилдер	Хереглеттинип турар саны
Кызыл хоорай	«Кызыл» гостиница №3 ортумак школа №14 ортумак школа	Слесарь	2
		Англи дыл башкызы	3
		Күш-ажыл башкызы	1
Улуг-Хем кожуун:	Төп кожуун эмнелгези	Диш эмчизи	1
		Дерматовенеролог	1
		Төөгү башкызы	1
		Төөгү башкызы	1
Торгалыг суур Ишти-Хем суур Хайыракан суур	Школа №2 школа Школа	Психология башкызы	1
Таңды кожуун:	Төп кожуун эмнелгези	Анестезиолог	1
		Психонарколог	1
		Рентгенолог	1
		Орус дыл башкызы	1
Межегей	Школа	Төөгү башкызы	1
		Англи дыл башкызы	1
		Математика башкызы	1
Балгазын	Школа	Орус литература	1
		Физика башкызы	1
Өвүр кожуун:	Төп кожуун эмнелгези	Лор	1
		Офтальмолог	1
		Участок эмнелгези	1
		Педиатр	1
		Логопед	1
		Даштыкы дыл	1
Саглы суур Хандагайты Торгалыг суур Чаа-Суур суур	Школа Школа Школа	Төөгү башкызы	1
Каа-Хем кожуун	Төп кожуун эмнелгези Школаларга	Терапевт	3
		Фтизиатр	3
		Даштыкы дыл башкызы	1
		Математика	1
		Физика	1
		Информатика	1
Сүт-Хөл кожуун	Школалар	Даштыкы дыл	1
		География	1
		Орус дыл	1
		Төөгү	1
		Педиатр	2
		Рентгенолог	2
		Эндокринолог	2
		Инфекционист	2
Би-Хем кожуун	Төп кожуун эмнелгези Школалар	Диш эмчизи	2
		Хирург	1
		Терапевт	1
		Даштыкы дыл башкызы	1
		Орус дыл	1
		Төөгү	1
Кызыл кожуун	Школалар Эмнелгелер	Төрөөн дыл башкызы	1
		Төөгү башкызы	1
		Даштыкы дыл башкызы	1
		Педиатр	1
		Терапевт	1
Чеди-Хөл кожуун	Школалар Эмнелге	Психология башкызы	1
		Орус дыл башкызы	1
		Химия башкызы	1
		Төөгү башкызы	1
		Педиатр	1

"Беш-минуттар"

Ам бо шагда биеэги ышкаш чүве кайда боор. Кижини бүрүзү бодунуң хууда канчап-чооп думчуун бораланырын бодаар апарган үе ышкажыл. Бо хүннерде чуртталгавысты чамдык кижилер бактап-даа турар, өскелер сеткил ханган мактап-даа турарлар-дыр.

Эрткен эки үе джир үевисте болза чуртталганың эки-багай талаларын бажың бүрүзүнде радиовустан, телевизордан, солун, сеткүүлдерден, клубтар долдур чыылган чонун хуралдарындан, лекция-беседалардан дыңнап, билип ап турган болзувусса, ам ыңдыг чүве ховартаан. Шаанда ышкаш кудумчу долдур алгырып турар радио-даа чок. Амдыралы чегей улуска телевизор садып алыр дээрге, ооң өртөөнүн улуун канчаар, бети дизе, солун безин чагыдып алыр акша-көпөөккө чединмес улус кайы көвей.

Оода чадаарда, хурал-суглаалар, чон чыыштары деп чүвөлөр шуут-ла читкен деп болур. Сураан шал-бул дыңнаарга, даргалар-ла хуралдап, «беш-минуттап» турар боор. Та чүнүң дугайын чугаалажып, та чүнүң дугайын «беш-минуттап» турар чүве? Оозу чонга билдинмес. Ол «беш-минут» деп чүвези эгелээн соонда, белен тараар эвес. Дүш соонда-даа баарыңга, «беш-минут» төнмээн боор. Бо-ла бүгүнүң хайы боор, бистер, кырганнар, ажил чоктар, инвалидтер база болганчок-ла кожун чагырганың баарында шөлге ала-чайгаар-ла боттарыңыстың «беш-минуту» эрттиривис чаңыл апарган. Чогум ол «беш-минут» ышкаш узун эвес, дүш чоокшулап орда, тарай бээр бис. Бистиң «беш-минуту» темазы делгем: өг-бүле айтырылганыңдан эгелээш, дүгдө-кайда үстүкү черлерге чедир, чуртталганың яны-бүрү талалары, чалгы кызыгаар чок: бодунун өдөөндөн эгелээш, октаргай делгемнеринче талы бээр.

1. **Эгертинмес каттыг, тооруктуг, аржаан суглуг, алдын-мөңгүнүг, аңыг-меңниг, балык-байлаңыг, ховар эм ояттарлыг, биске ыдыктыг Чинге-Каът деп черивисти оон-моон келген алдын тывыкчылары каш чыл улай кам-хайыра чокка үрегдеп кааптылар. Олар суму, кожун, республика бюджетинче чеже орулганы киргенил? База ол үрөп каан черин кажан дескилеп, кара хөрзүннеп, биеэги аянын кирип бээр? Шуй сумузунда, Бай-Тайга кожунда ажил чоктар эңмежок турда, оода ажилчиннарның чартыгын чүге олардан албазыл? Бо чылын оон чеже алдын тышканын кым деп дарга билирил? Оода-ла хууң ишти кат чыып аар дээн ол чер чурттуг катчылары безин ынаар октуг, боолуг кижилер чоокшулатпайн турар дээр, шын бе?**

2. **Дүргенде (Сосновкада) шаг-төөгүден бээр туруп келген Дуржулга станциязы деп эртем-шинчилел чериниң ыңча чылдарның иштиңде кылып келген ажилының түннелин дыңнаксап тур бис. Чеже эртемденнер ында барыл, чеже эртем ажилдары кылганыл база Тывавыска ол ажилдарның беримчези кандыг, кайы хире болганыл?**

Бо сөөлгү айтырыгны Тываның гуманитарлыг эртем-шинчилел институту-ла харыылаар боор. Бо дөргүлүг айтырылганы Тывада албан черлери солун, сеткүүл дамчыштыр чыл бурдө чонга харыылап, боттарының кылып чорудуп турар ажилының дугайын парладып турарын күзээр-дир бис.

Каң-оол ХҮРГҮЛ-ООЛ,
«Дидир-дидир беш-минутаның»
киржикчилериниң бирээзи.

Тээли суур.

«ХАТ ЧОКТА, СИГЕН БАЖЫ ШИМЧЕВЕС»

«Шын» солунуң редакциязынга Кызылдың пассажирлер АТБ-зинден 38 кижини ат салган чагаа келген.

Ында назы четпээн хөй ажы-төлдүг (чамдыктарында инвалид-даа ажы-төл бар) бөлүк бот иелер Кызылдың пассажирлер АТБ-зинин директору К.Ф.Никифоровтуң хоойлу-дүрүм үрөп, оларны кызып-кыйып турарыңга, бастып дорамчылаашкыннарыңга хомудалын илереткен. Оон ыңай ук чагаа дамчыштыр иелер ТР-ниң Чазааның удуртукчуларындан оларның конститусчу хамааты эргелерин камгалаарын дилээн. Чүл дээрге ук ажыл-агыйның директору К.Ф.Никифоровтуң дузалажыр дөргүл-төрели чок, чаш ажы-төлдүг иелерни хоойлу-дүрүм сагывайн, кара туразы-биле ажилыңдан үндүрүп, оларның хамааты эргелерин дорамчылап, ажилдаан акшашалыңын озалдадып, чаш уруг азырап олурган дээш алыр ужурулгусу акшазын төлөп бербейн турарыңдан оларның ажы-төлү чедир чемненмейн, аштап, анемия дээн ышкаш

удаа судташкаш, ажилыңга катап тургустунган. Үшкү удаазында ону шуут бодунуң күзели-биле үнген кылдыр албадапкан. Л.Кузьминаның азырап турар инвалид уйугу бар. Оон ыңай кондуктор Р.Пахомованы база-ла кандыг-даа чылдагаан чокка ажилдан үндүрген. Ону база-ла суд ажилыңга катап тургускан. Никифоров аңаа амыр-дыш бербейн, доктаамал кыжанып, орта ажилдаар арга бербейн турар. Кижилер истеп сүрүп, кызып-кыярда, директор И.В.Немцова деп контролер-инспекторну ажылгаар, оозу шуут чагырга чок, туразы келзе, пассажирлерниң караанга-ла кондукторларга, чолаачыларга хол чедө бээр. Бир эвес кызып-кыйдырып турар контролер-инспекторлар айда 700-800 рубль ап турар болза, И.В.Немцованың шалыңы 3600-4000 рубль чедө бээр. Чолаачы А.Сагалаковту ажилыңдан анаа-ла үндүрүпкен. Ону суд ажилыңга катап тургузуп-даа каарга, Никифоров ону ажилыңга хүлээп албаан дээш-ле, чагаада дыка хөй факт-барымдаалар айыттыңган.

Чагаа, шынап-ла, дүвүрөңчиг. Ону хынаары-биле Кызылдың пассажирлер АТБ-зинге дораан четтим. Ук ажыл-агыйның директору К.Ф.Никифоров-биле чагааны сайгардывс. Ук чагаа дээрге анаа удур контролер-инспектор О.К.Куулар баштаан үстүнде ады кирген кижилерниң (судташкаш, ажилыңга катап кирип алганнарның) ажилы дээрзин ол дораан чугаалады. Оларны чүге ажилыңдан үндүрүп турганының дугайында Константин Федорович хөй-ле чылдагааннар чугаалады. Ону маңаа бижиир болза, бо чүүл эмин эрттир узай бээр. Оон ыңай ооң аас-биле кылган тайылы-бырыңга бүзүрээри база берге болду. Ооң үндүрген кижилериниң судташкаш, катап ажилыңга тургустунуп ап турганын көөргө-ле, ооң ажилдан улус үндүрер-кирерде хоойлу-дүрүм орта сагывайн турганы илдең-даа ышкаш.

Чагаада К.Ф.Никифоровту эртем-билиг чок, культуразы чавыс, аттестация эртпээн удуртукчу деп турар. Ыңчалза-даа Константин Федорович «Руководитель 2002 года», «Почетный автомобилист России» деп шаңналдарының документилерин, аттестация эртемниң дугайында ТР-ниң Харылзаа, транспорт, энергетика, улөтпүр ямызының транспорт инспекциязының 1999 чылдың февраль 16-да тывыскан шынзылгасын көргүзүп олурду. Чагаада директор К.Ф.Никифоров айда 24 муң рубль хемчээлдиг шалың ап олурар, ажилчиннарның ап турар шалыңы көңгүс эвээш деп турар. Херек кырында керээ, документ езугаар Константин Федорович чүгле 5700 рубль шалыңың болду. Бо фак-

тыны бухгалтер меңээ шалың ведомозундан эвес, компьютерден уштуп көргүстү. Оон ыңай чагаада айыттыңган ышкаш ийи уруглуг бот ие, аштакчы К.О.Севеклит айда чүгле 956 рубль ажилдап ап турар, ол хирезинде ук ажил-агыйның ниити чуртталга бажыңында чангыс өртөөлде чурттап олурары дээш чылыг, чырык, соок, изиг суг өртөө 892 рубль 71 көпөөк төлөп турары шын болуп бадыткаттыңды. Күжүр иеге ажил-төлүн азыраарыңга холунга чүгле 64-ле рубль артып каар болган. Хоойлу езугаар ук ажил-агый бодунуң эвээш шалыңың ажилчиннарыңга чылыг, чырык, соок, изиг суг өртөөңгө чиигелделерни көргүстүр ужурулгусу турган.

Оон ыңай чагаада ук ажил-агыйның профэвилелинде, күш-ажыл болгаш орук шимчээшкенириниң айыыл чок чорунуң талызы-биле комиссияларда Никифоров бодунуң кижилерин олуртуп алгаш, ооң кара туразында чорунга хомудаан кижилерге дыштыг ажилдаар арга бербейн турарыңга база айыткан.

Ук чагааны хынап чоруп тургаш, Кызылдың пассажирлер АТБ-зинин ажилчиннарының боттарының директору К.Ф.Никифоровка аңгы-аңгы хамаарылгалың эскердим. Райса Найданга баштаткан кезек арендаторларның директорунга болчу, ТР-ниң Чазааның удуртукчуларының адынга кириген, хөй ат салган билдиришкинин база көрдүм. Пассажирлер АТБ-зинин гаражтары эргий кылаштап, чолаачылар, слесарьлар, мотористер-биле база ужураштым. Слесарьларның шалыңы кылган ажилын көрүп санаар болгаш, ортумаа-биле 2000-3000 рубль. Ол чүгле чокта чаа ол хире чедө берген. Мурнуку чылдардан бо чылдың часка чедир чүгле айда 300-400 рубль ап турганын чугааладылар. Мотористерниң шалыңы шак барымдаалап санаар болгаш, эвээш — 1 муң 200 рубль. Красноярскиниң политехниктиг институтунуң Кызылда филиалын дооскан дээди эртемниг тыва эр мотористеп ажилдап турар болду. Чүге эртемиң аайы-биле инженер азы механик болуп ажилдавас сен дээримге, чүгле эктиң кысты. Директору — чолаачы, моторизи — дээди эртемниг инженер, солун-на ажил-агый болду. Чолаачыларның шалыңы айда ортумаа-биле 3000-4000 рубль. Бир Мөңгүн-оол Монгуш деп хоочун токарь 4 муңну ажилдап ап турар мен-даа диди. Гаражка ужурашкан кижилериниң чамдыгызы К.Ф.Никифоровту: «Ажырбас дарга» — деп үнөлээр, өскелери: «Чаа, чугаазы кандай, улус-биле чугаалажып билбес, билиргек, херекчок чүве дээш чамдыкта эмин эрте бээр»-даа джир болду.

Ыңчангаш Кызылдың пассажирлер АТБ-зинин директору К.Ф.Никифоров чамдыктарга эки, өскелерге эки эвес директор болган. Директор, улуг удуртукчу кижини, шупту ажилчиннарыңга эки болган болза, тааржыр турган ийик. «Хат чокта сиден бажы шимчевес» джжирини ышкаш, херээжен бот иелерниң хомудалы чылдагаан чок черге тывылбаанын хыналда көргүскен.

Борис ОНДАР.

ТР-нің Чазаанда ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ САЙГАРГАН

Тыва Республиканың Чазааның октябрь 29-та болуп эрткен ээлчеглиг хуралына бир дугаарында кадрлар айтырыгын чугаалашкан.

ТР-нің көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызынга Таана Доржуевна Балдай-оолду, ТР-нің бойдус ажылгальның сайыдының оралакчызынга Николай Иванович Путинцевти, ТР-нің культура болгаш националдар херектеринин талазы-биле сайыдының оралакчызынга Екатерина Константиновна Карелинаны томуйлаан дугайында доктаалдарны хуралга хүлээп алган.

“2003-2004 чылдарда Тыва Республикага иелерни болгаш бичии чаштарны камгалаар албанны улам ыңай хөгжүдер болгаш сайзырангайжыдар” тускай сорулгалыг республика программаның дугайында айтырыгын сайгарган. Бо талазы-биле илеткелди ТР-нің кадык камгалал сайыды Л.С.Эрдыниева кылгаш, ук документини күрүнениң өг-бүле политиказынга дүүштүр ажылдаанын, ие-чаштарның кадыын камгалаар, хораарын эвээжедир, эмнелгелерниң материал-техниктиг баазанын быжыглаар хемчеглеринде ажылдап кылдынганын чугаалаан. Ынчангаш бистин республикага ажыктыг программа болурун айткан. Чазак кежигүннери санал-онал солуккан соонда, документини хүлээп алган.

“2010 чылга чедир Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээзинин” девискээр программаның чедир ажылдап кылыр талазы-биле хемчеглер дугайында” ТР-нің экономика сайыдының оралакчызы Г.Ф.Балакина илеткел кылган. Бо документини ажылдап кылгырын дооскаш, РФ-тиң Чазаанга 2000 чылда кирирге, деткимчени алган турган. Ындыг-даа болза акшаландырышкын ескертигинден ону эде кылыр ужурлуг болу бергенин

илеткелчи дыңнаткан. Ону барымдалааш, эдилгелерни кирирген. Ында ниитизи-биле 57 төлевилел кирип турар. Оларны боттандырыгынга 37 миллиард рубль чарыг-даттынар, ону РФ-тиң Экономика яамызынга сайгарып көөр, эдилгелерни база катап кылыр. Бо талазы-биле доктаал хүлээп алдынган.

Тыва Республиканың хоорайларының, кожууннарының чурттакчы чонунуң база организацияларының чылыг-электри энергиязы ажыллаанының өртөөн чыырын идепкейжидер талазы-биле айны эрттирер дугайында айтырыгын Чазак кежигүннери чугаалашкан. “Каа-Хем” хөмүр-даш уургайына чоннуң болгаш организацияларның төлээр өрөзи 41 миллион рубль четкен. Моон чылдагааны-биле хөмүр-даш уургайының акшазы чок болганындан республиканың хереглелинге четчир хөмүрнү казып тывар, ону хереглекчилерге бээр аргазы чок болуп турар. Ылаңгыя Кызылды чылыг-биле бүрүн хандыар чылдылга-электри төвүнге хөмүр-дашты бээр шинээ чок, ында одаар чүүл шуут эвээш арткан. Бо берге байдалдан дүрген чайлаар, эдер дээш ай хуусаада өрени чыыр дээштиг хемчеглерни Чазак хуралына сайгарып көрген. Кожууннарже, хоорайларже тускай бөлүктөрү чорудар. Яамылар, комитеттер, ведомстволар боттарының өрөлиг организацияларын харыылаар. Чылыг-электри энергиязының өртөөн төлөвүн хамаатыларның саны 16 муң четкен. Оларның өрөзин төлөдирин организациялар тускай бөлүктөр тургузарын доктааткан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

75 чыл оюңар-биле

БУЯННЫГ АЖЫЛ-ИЖИҢЕР ДЭЭШ

Тывага амбулаторлуг поликлиника дузазы 1927 чылда эгелзэн. Баштайгы үелерде амбулаторлуг хүлээп алышкын болгаш бажыңга эмчи дузазын ССРЭ-ден келген эмчи база фельдшер чедирип турган.

1927-1928 чылдарда Тывага 3 эмчи, 7 фельдшер ажылдап турган болза, 1941 чылда эмчилерниң саны 20 четкен, оларның 2-зи тыва эмчилер. Тускай ортумак эртемниг 56 ажылдакчыларның 42-зи тыва оолдар, кыстар турган.

Бир-ле дугаар тускай эмнелге чери Кызыл хоорайда Комсомольская кудумчузунга ажыттынган.

1957 чылда 2 дугаар поликлиника 2 терапевт төптүг ажыттынган. А республика поликлиниказы Щетинкин-Кравченко кудумчузунда амгы 4 каът бажыңны 1970 чылда алган. Ук поликлиникадан 1989 чылда хоорайның поликлиниказы аңгылаттынган. Ону дээди категорияның эмчизи Майя Монгушовна Чанзанга удуртурун дааскан.

Республиканың консультация-диагностика поликлиниказын амгы үеде ТР-нің Кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы, дээди категорияның эмчизи Декчиг Чамзырыновна Сарбаа удуртуп турар. Поликлиника тургустунганындан бээр оон ажыл-ижинге улуг үлүг-хуузуң Н.В.Сизых, Д.К.Куулар, А.В.Дикунов, М.М.Чамзан, А.Н.Дьяченко, Т.И.Первухина болгаш өскелер-даа киригеннер. Поликлиниканың ажылының кол угланышкыны — республиканың чурттакчы чонунга терапевт болгаш 30 аңгы мергежил-

дер аайы-биле эмчи дузазын чедирери база аарыгларга удур профилактиканы, диспансеризацияны чорудары. Ук поликлиниканың ажылы, планының дугайында улуг эмчи Д.Ч.Сарбаадан айтырамынга, мындыг харыны берген:

— Поликлиникада ажыл планнарын баш бурунгаар тургузуп ап турар. Ону күрүнө чагының болгаш медицинаның ыяап-ла камгаладылга бюджетин барымдалаап, чонга эмчи дузазын экижидер сорулгалыг тургузар бис. Поликлиника «Мультикс» рентген аппарата, баш мээзиниң ажылын тырттырар электроэнцефалографтыг аппарат, ЭКГ тырттырар компьютер аппарат, биохимиктиг лабораторияның дерилгези дээш, өске-даа эмнелгеге эргежок херектиг аппараттар-биле дериттинген. Коллективте эки ажылдап турарларга невропатолог И.С.Майнаков, улуг эмчиниң оралакчызы Е.В.Дьяков, рентгенолог Т.Т.Таржа, терапевт Т.С.Күжүгет, хирург А.К.Югай, фельдшер Т.Ш.Хомушку, медстатист Р.С.Хаажык дээш, өскелер-даа хамааржыр. Оларны маңаа демдеглес аргажок.

Ол ышкаш поликлиникада чаартылгалар болгаш оон девискээринде чаагайжыдылга ажылдары чоруттунуп турар.

Республиканың консультация-диагностика поликлиниказының 75 чыл оюн таварыштыр коллективке база оон хоочуннарынга оларның буянныг ажыл-ижи дээш чедишкыннерни күзээр-дир мен.

Ю.КОВЕНСКИЙ,

кадык камгалалының хоочуну.

25

ТӨТЧЕГЛЕКЧИЛЕРНИ КЕЗЕДИР

Тыва Республиканың күрүнениң балык инспекциязының кол инспектору Владимир Беспалов октябрь 29-та Парлалга бажыңына журналистер-биле парлалга конференциязын эрттирген.

Тыва Республиканың кожолары — Хакасия, Алтай, Бурят республикалардан, Красноярск крайдан болгаш Иркутск облазындан улуг эрге-дужаал эдилзэн төтчеглекчилер ажык-кончаа сүрүп, балык-байлаң, аң-мен хыдыры-биле бистин республикаже удаа-дараа кирип турар апарган.

Октябрь 9-та ТР-нің күрүнениң балык инспекциязының ажылдакчылары Тожу кожуунда балык-биле байлак Кижини-Хем аксынга төтчеглекчи езу-биле балык хыдып турган Красноярскиден келген 9 төтчеглекчини туткан. Төтчеглекчилерниң аразында Красноярск крайның Онза байдалдар комитетинин даргазының оралакчысы Васильев дээрзи база крайның администрация ажылдакчылары бар болган. Олардан балык-байлаң төтчеглеп, «маадырлыг» чоруун шынзыдып тырттырган видеокассетаны, боттарын шынзыткан документилерни хавырган. Саян артындан келген төтчеглекчилерниң республиканың балык тывжыңыга хамаарыштыр чедирген каражазы 170 муң рубль болганын Ырбан сумузунуң аңгыыр хайгааракчызы А.Полозов түндүп үндүрген. Тываның бойдузунун дириг байлаан төтчеглеп келген улуг эрге-дужаал эдилзэн кижилер Красноярск крайның Онза байдалдар комитетинин РА 27206 дугаарлыг вертоледунга ужуп келген. Олар барык 15 хонук дургунда балык төтчеглээри-биле

хем унун дургаар 1-2 кижини вертолет-биле чедирип турганнар.

Октябрь 24-те ТР-нің Чазааның үндүрүп бергени вертолет-биле республиканың күрүнениң балык инспекциязының ажылдакчылары база-ла Тожу кожуунуң Кадыр-Ос чоогунга турлагжып туруп алган төтчеглекчилерни эскерип кааш, оларны туткан. Төтчеглекчилер хем унунга вертоледун тургузуп кааш, балык өлүреринге карбид деп частыр бүдүмел ажыглап турганнар. Олардан республиканың балык инспекциязының ажылдакчылары 1 муң 510 метр четкини, 4 боону, чаа өлүрген чекпе кежин, 1,5 доскаар балыкты хавырган. Абакандан келген төтчеглекчилерниң чедирген когаралы 140 муң рубль болган. Аңнаар, балыктаар чөпшээрел бижик чок төтчеглекчилер республиканың балык инспекциязының ажылдакчыларына удурланып, оларны бак сөглөп турганнар. Оларның улуг тураланып турарында чылдагаан бар, чүге дизе төтчеглекчилерниң аразында Хакасияның ИХЯ-зының улуг эрге-дужаал эдилзэн төлээзи болгаш өске-даа удуртур ажылдакчылар бары илерзэн.

Хам-Сыра хемге балык инспекциязының ажылдакчылары төтчеглекчилерни салып кааны 80 четкини, 4 чедер четкини, 40 салыр четкини, 1 араалыг боону хавырган. Бойдуштуң балык-байлаан хыдыкчы езу-биле мөөң-

мөөңү-биле туткан балыктарны төтчеглекчилерниң кайнаар чорудуп турары билдингир. Тоора-Хемге кандыг-даа кири бижидилге чок Иркутскиден келген хамааты (ону вертолет-биле эккеп кааны чадалчок) чурттакчы чондан чиик өртектиг арага-биле балык орнап ап турганы илерзэн. Ол ышкаш балык инспекциязының ажылдакчылары Булан-Бук деп черге хыналда чоруткаш, төтчеглекчилерден 1,5 доскаар чаа туттунган шортанны хураап алган. Төре-Хөлге балык инспекциязының ажылдакчылары кызыгааржылар-биле кады балык садып ап турган белтелкчилерни туткан. Олардан 1 тонна шортанны хавырган. Садыг-саарылга кылыр кандыгдаа чөпшээрел чок ажык-кончаа сүрген төтчеглекчилер «технар» арага-биле бөдүүн чондан алган балыктарын Саян артынче чорудуп турары билдинген.

Хүннүң-не балык-байлаң-биле байлак Тожу кожуунга төтчеглекчилерге удур демисел чорудар күзел балык инспекциязының ажылдакчыларында бар-даа болза, оларның бо хүнде материал-техниктиг баазазы кудуку деңгелде. Оларда күштүг хемелер, рация чедишпес деп бодунуң чугаазына Владимир Григорьевич чугаалаан.

ТР-нің балык инспекциязының ажылдакчылары төтчеглекчи чорукка хамаарыштыр айтырыгын ТР-нің прокуратуразына чидии-биле тургускан. Төтчеглекчилерге удур хемчеглерниң айтырыын Чазак деңгелинге шыңгы тургузары чугула апарган.

Игорь ДАМДАК.

Парлалга конференциязы

ЧУРУКТАРДА: төтчеглекчилерден хавырган балык

Шажын-чүдүлге чоннун сүзүү болганда, анаа хамаарыштыр чугаалаары оварымчалыг болбааже хоржок. Ынчаар бодааш, ыттавайн чоруур бе дээрге, бир-тээ шажын-чүдүлге чоннуу болганда, ооң келир үези чүгле шажын ажылдакчыларын эвес, анаа сонургалдыг кижилернин шуптузун дүвүредип чоруур боор чүве-дир.

Ылангыя бо шагда, аныяк-ескен ортузунда корум-чурум байдалы баксыраан үеде, шажын-чүдүлгениң кижизидикчизи ролун кандыг арга-биле чедип алза экил? Бо айтырыгны хандыр чугаалажып, сайгарып көрбес болза, дуган-хүрээ ажылдакчылары, шажын ниитилелдери боттары уунда, ол-ла шиинде ажылдап турар, а шажын-чүдүлге чондан хоорлуп бар-ла чыдар байдалдыг ийин. Өзүп орап салгалга хамаарыштыр ооң кижизидикчи ролун чедип албас болза, шажын-чүдүлгениң үези кудулап, ачы-буянын чидириттер эвес бе?

Бо бодал кайы хире үндезинниң эвес, көрээлиңер.

Россия Федерациязының Үндезин Хоойлузун езугаар хамааты кижиниң чүдүүр болгаш чүдүвес хостуг эргезин хоойлу-жудулгада быжыглаан. Ынчаарга кижичү дээш чүдүүрүл? Амыдырал-чуртталга экижизин, ажы-төлү эки чурттазын, чер кырынга тайбың амыдырал доктаазын дээш чалбарыыр. Чаагай-ла күзээшкннер! Ынчаарга мындыг хевирлиг күзел-бодалдар, йөрээл-чалбарыглардан аңгыда, ниитилел хөгжүлдезинге шажынның тодаргай кириштирер үлүг-хуузу черле турар ужурлуг.

Кажан Үндезин Хоойлуну ажылдап кылып турар үеде Россияның чоннарының шажын-чүдүлгезин кичээнгейлиг өөренип көргөш, ниитилел хөгжүлдезинге хора чок деп көргөни чугаажок. Ынчаарга ажыктыг

талазы чүдел? Бир эвес ажык чок турган чүве болза, ону хоойлу езугаар чөпшээрер кагбас-ла болгай.

Россия Федерациязының Үндезин Хоойлузунун 13 чүүлүнүн 2 пунктузунда: "Албан сагыр болгаш күрүнени кылдыр кандыг-даа идеология туруп болбас" деп айыткан. Ынчаарга ниитилел амыдыралының кандыг-бир норма-чижээ черле тургу дег. Бо таварылгада

чедишпес. Ажы-төл кижизидилгезинге тыва чаңчылдарны колдады ажыглаза эки. Сарыг шажынның өөредиин "амыдыралдың угаады" кылдыр чагып-сургаар керек. Ажы-төлдү чажындан тура чурум-сагылгалыг болурунга чаңчыктырып, амыдыралдың ак оруунче үдеп каар тыва чаңчылдарымыс, шажын-чүдүлгевис бар-дыр. Оон ыңай кижиге чүү керек боор.

Кижичү бүрүзүн амыдыралдың

хүрээже тейлеп барып турар улус база тыпты берген. Оон ыңай буддист мен дижир, ол хирезинде чон, эш-өөрүнүн аразынга бодун алдынып билбес, чугаа культуразы чавыс, арагалаар, таакпылаар-даа улус бар.

Улуг кижилерниң шажын-чүдүлгезинге кандыг хамаарылгалыг чоруурун көрүп, хайгаарап чоруур ажы-төл, аныяк-өскен бар деп чүвени бодавас, «чүдүүр-чүдүвези — хостуг эргем» дээш,

мен дээр кижилерниң салдары-ла турган боор, лама биле хамның ылгалын билбес, будап чоруур кижилер бар. Лама дээрге шажын талазы-биле тускай өөренип алган эртем-билиглиг кижичү-дир. А хуулгаазын күштер дижиривис чер, суг ээлери, алды, үстүү ораннарның чурттакчылары — сүнезиннер-биле харылзажыптар, караң көрнүр кижини хам дээр. Каракка көзүлбес сүнезиннер хам чаялгалыг кижилерниң караанга көстүп келир, олар-биле харылзажыптар боорга, хамнарны таварыштыр сүнезиннерге чалбарып, тускай езулалдарны кылыр. Хам хамнаан черге лама барбас, хам кижичү дуган-хүрээлерге кирбес, чурумну сагыр.

Бир-тээ сарыг шажынның өөредиинде аза-четкер, шулбус, чер, суг ээлери болгаш өске-даа каракка көзүлбес сүнезиннер бар деп өөредип турар болганда, сүнезиннер биле кижилерниң кожа-хелбээ амыдыралын өйлеп, таарыштырып, амылыг болгаш амы чок бойдузга кижилерниң хамаарылгасын тодардып чоруур чүве — шажын-чүдүлге ол деп чүлдү чугаалаксаар-дыр мен.

Эрткен үениң атеисчи кижизидилгезин эрткен улуска амыдыралды, долгандыр турар амылыг болгаш амы чок бойдузга, өртемчейни шажынның өөредиинге дүүштүр хүлээп көөрү дыка берге. Ындыг-даа болза кандыг-даа кижичү ажы-төлүн бодап, сагыш салып чоруур болганда, келир үени бодап, өзүп орап салгал багай орукче бар-базын дээш тыва чаңчылдарны болгаш шажынның өөредиин сагып чоруур кылдыр чагып-сургап өөредип каарга, ажыктыг боордан өске, аныяк-өскенниң бажын төөредир хоралыг багай талазы чок.

**Даш-оол МОНГУШ,
«Башкы» сеткүүлдүн харысалгалыг секретары.**

ШАЖЫН-ЧҮДҮЛГЕ

**«Амыдыралдың угаады»
деп тура-ла, соора баар**

чүгле хоойлу-дүрүм күжү чедишпес. Идеологияны чүү солуп болурул? Аныяк-өскенни арын-нүүрлүг, чурум-сагылгалыг болурунга чаңчыктырып, ниитилел тургузуунга болгаш кижилерге хоралыг үүлгедиг кылбас кылдыр чагып-сургап, кижизидип чоруур өөредиг ыяап-ла керек. Тыва чоннун чаагай чаңчылдары биле буддизмниң — сарыг шажынның өөредии бо негелдеге дүгжүп турар деп чугаалаар болзумза, чазыг болбас.

"Шажын-чүдүлгеде кижичү бажы төөредирден өске, кижизидикчи салдар кайда боор" — дээш кыжырып, кочулаар улус турар. Амгы үеде ниитилелдин "хоочу-аары", деп санап турарымыс арагалаашкынга болгаш наркоманияга, көм-херек үүлгедиишкннеринге удур ап чорудуп турар хемчеглер дээр-ге-ле, хоойлу-дүрүм күжү-биле чорудуп турар хемчеглер-дир. Борта чүгле хоойлу-дүрүм күжү

хөй санныг айтырыглары дүвүредип чоруур. Чамдык таварылгаларда чүдүлге-сүзүк-биле холбашкан-даа айтырыглар туруп кээр. Ындыг үелерде чүдүлгелиг, чүдүлге чок-даа улус лама башкыларга, хамнарга барып, арга-сүме айтырар апаар. Ыяап-ла бурганга чүдүп-тейлээр эвес. Сарыг шажынның өөредиин сагып чурттап чорааш, ажы-төлүн өөредип кижизидер, эки амыдыралды кижичү боду тургузар дээрзин утпаалыңар.

Хүрээ-хиит черлерин күрүнеден аңгылап каан болганда, школага шажын темазын өөредир арга чок. Ынчангаш улуг кижилерге, ада-иелерге идегээр апаар. Эскерип чоруурга, ада-иелерниң шажын-чүдүлгеге, хамаарылгасы аңгы-аңгы. Шажынның өөредиин сонургавас, ол хиреде бурганга чүдүп-тейлеп чоруур улус бар. Бургандан хөңнү калганнар-даа бар. Сөөлгү үеде тыва чоннун аразындан Кызылда православ

хамаанчок чаңнаар ийи-чангыс кижилер хөй чыылган черлерге көскүлөн апарган. Ужур эдертир, эреңгейлээр чорук чаа шуудап чадап олурар шажын-чүдүлгеге багай салдарлыг дээрзин утпас керек. Дуган-хүрээлерге каш хонук барып тейлепкеш, чылдың ужу-бажында лама башкыларга барыпкеш, «дуза чок-тур» дээр кижилерниң аксындан чоннун шажын-чүдүлгезинге хамаарыштыр шын эвес чугаалар тарап турар. Шынның өөредиин тооп көрбейн чорааш, бурганга чүдүп-тейлээр-даа, лама башкыларга баарга-даа, дуза болбас. Ук өөредигни сагып чорааш, кижичү багай чүвеге таварышпас, ниитилел тургузуунга болгаш кижилерге хоралыг үүлгедиглер кылбас, озал-ондакка, хайбачытка таварышпас, чайлап чоруур дээрзин угааткан амыдыралчы ханы уткалыг өөредиг болур.

Ном-судур ашса, лама мен дээр, күзүңгү, ээрен тутса, хам

АЛЫС УТКАЗЫ - АНЕКДОТТАРДА

Сталинизмниң алыс утказының дугайында анекдоттарда багай чүве чок. Хостуг үе-шак эрттиреринге, сеткил-сагыш сергедиринге, чугаа-соот байыдарыңга анекдоттар дузалыг. «Сталинизмниң алыс утказы — анекдоттарда» деп номдан одуруглар:

Сталин болгаш Рузвельт кымның хамаатызы бодунун удуртукчунун хүндүлээрин илередир бодааннар.

Рузвельт бодунун бир хамаатызын кыйгыртып келгеш: «АКШ дээш, бодун президентин дээш тамыже шурай бер!» — деп чугаалаан. Хамааты тургаш: «Шыдавас мен, кадайым, уругларым, кырганнарым бар» — дээн.

Сталин бодунун хамаатызын кыйгыртып келгеш: «Төрөөн чурт дээш, Сталин дээш тамыже шурай бер!» — дээн. — «Доп-дораан. Ура!» — дээн соонда ыңай-ла болган. Орукка чүгүрүп бар чорда, бир кижичү айтырган: «Тамыже шураарыңга тааржыр чоор бе?» — Күүсетпес аргам чок, кадайым, уругларым, кырганнарым бар» — дээн.

Америк корреспондент: «Хосталга деп сөс бисте бар, кандыг-даа кижичү кудумчуге үнгөш: «Президент Трумен сөнээзин!» — деп кыйгы салып болур.

Сталин: «Бисте база ыңдыг: «Президент Трумен сөнээзин!» — деп кандыг-даа хамааты чулчуруп болур.

--Эш Сталин. N хоорайда

силерге аажок демей, бажының дүгү, дурт-сыны, үстүү эрин салы кара чаңгыс кижичү бар-дыр, канчаарыл?

—Узуткап кааптыңар, ол-ла.

—Анаа-ла чүлүп каапса кандыг ирги?

—Чүге болбас деп, күүседикер, ол-ла!

Грузин Москвадан эеп келгеш, мынча дээн: «Сосону (Сталинини) Мавзолейде чыттырып каан чүве-дир. Көөрүмге анаа-ла чыдар чүве-дир. Чоокшулап келгеш көөрүмге, ооң чанында база бир кижичү чыдыр. Аайын тыппайн, ылавылап көөрүмге, Ленин орденин улгаттыр кылгаш, салып каан чүве бооп-тур.

Сталин: «Бир эвес эш Пушкин Россияга 19 эвес, а 20 чүс чылда чурттап чораан болза, демей-ле 37-де өлүр турган-дыр ийин».

Сталининиң секретары турган В.Кюссениң кадайы 50 чылдарның төнчүзүндө мынча дээн:

1928 чылда Бухаринге Сталин

мынча деп саналдаан:

—Сен партияның кол теоретики болур сен, а мен — кол организакчы болгаш удуртукчузу болур мен. Кайыбыс-даа Гималайның сүүр баштарындан бедик кижилер боор бис. Сталининиң секретары бажыңыңга чанып келгеш, кадайыңга: «Дыңнаан чугааны кымга-даа ыттавас сен» — дээн. Ынчалза-даа ол серемчилел бүтпээн: Кюссени боолап каан, а кадайын 17 чылда кара-бажыңга олурткан.

20 чылдарның төнчүзүндө Ворошилов Радекти буруудадып, Лев Троцкийниң кудуруунда ораажып чоруур кижичү сен деп бактаан. Радек аңаа мындыг сөстөр-биле төнгөн эпиграмма-биле харышлаан:

Сталининиң ужазын чылгаар орнунга,

Ыдык Парның кудуруунга ораашканы дээр.

30 чылдарның ийиги чартыының бир хүнүндө эр кижиниң эң таптырганыр таалалы чүл деп айтырыг талазы-биле беседа

болган.

—Эр кижиниң эң таптырганыр таалалы — кадайлар, ажылы, ада-чуртунга бердинери — деп, олурганнар харышлаан.

Хенертен Сталин тура халааш: «Эр кижиниң эң таптырганыр таалалы — дайзынны чылча шавары, а оон соонда аяк долдур грузин винону ижеридир» — дээн.

Сталининиң болгаш өчүк ап чадашкан истекчиниң аразынга мындыг чугаа болган:

Сталин: «Совет Эвилелинин деңзигүүрү кандыгыл?»

Иstekчи: «Санап четпес саннарга деңнежир ийин».

Сталин: «Кандыг-бир кижичү ыңдыг деңзини уур бе?»

Иstekчи: «Чок».

Сталин: «Ынчаарга өчүүн бээр ышкажыл».

Косаревти тудуп бажыңнаан соонда, Сталин Михайловту келдирткеш, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары болурун аңаа саналдаан. Михайлов бодунга

чигзингеш, комсомол назынындан эрте бергенин дыңнаткан. Сталин Берияны дыңзыг кыйгырарга, оозу кирип келген.

—Лаврентий, сени ВЛКСМ ТК-ның секретарыңга томуйлаар деп бодай-дыр бис.

—Дыңнадым, эш Сталин, ажыл-херекти кажан хүлээп алыр мен?

Сталин Михайловче көрүңгеш:

—Думаан уштунган олурган херээн чүл, канчаар харылаарыңга өөренип алдың бе? — дээн.

Боолаар дей бергенде, Якир алгырган: «Эш Сталин делгерезин!» Боолап каан соонда ол дугайын Сталинге дыңнадырга, Сталин: «Дыка-ла авыастыг амытан-дыр аа» — дээн.

Сталинден айтырган:

«Чогаалчыны канчалза экил? Троцкизм херээнге холбашкан дээш буруудаттырып турар кижичү-дир. Ынчалза-даа ооң буруузу чок бооп турар-дыр?»

Сталин мынчаар харылаан:

—Кижичү турда — айтырыг турар. Кижичү чокта — айтырыг турбас.

Кожуун пекарнясында

ЧОННУҢ ХЕРЕГЛЕЛИН
БАРЫМДАЛАП...

Бай-Тайганың Тээлиде кожуун пекарнясы республикада кожууннар иштинде пекарняларның аразындан эң хөй хлебти быжырып, орулгалыг ажилдап турар. Рынок чаа-ла эгелеп, хамык бүдүрүлгө черлери буурап дүжүп турар үелерде безин ол ажылын аракагбайн, бо хүннерге чедир кожуун төвүнүң болгаш сумуларының чонун хлеб-биле хандырыш турар.

Пекарняда хүндүлүг хоочуннар Валентина Кашык-оол, Айлаң Салчак баштаан 6 хлеб быжыраар мастерлер, 3 одакчы база аштакчылар 3 ээлчегде ажилдап турарлар. Пекарняның эргелекчизи Алимаа Нарын-ооловна Дагба.

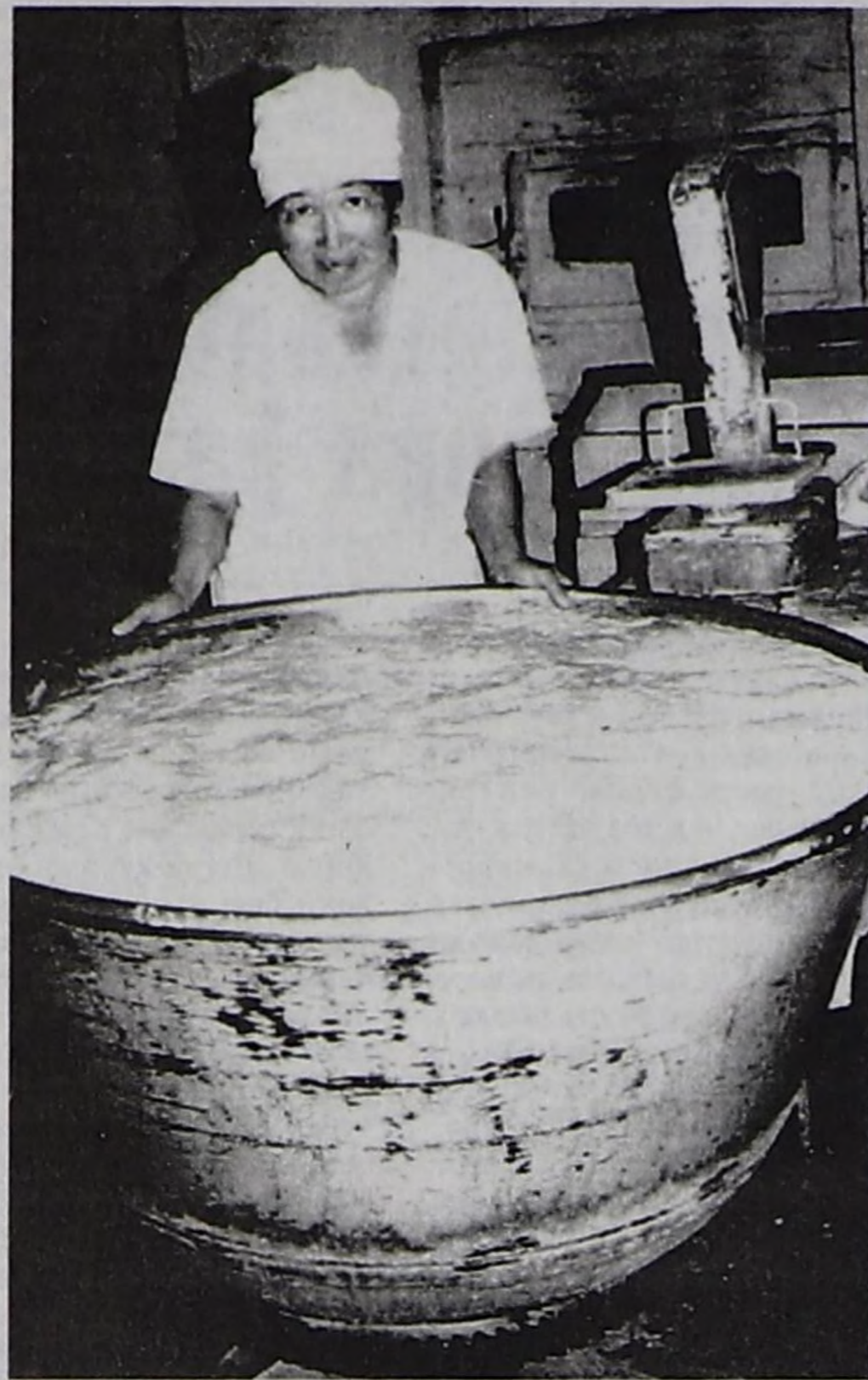
Мурнуку үелерде пекарня план езугаар ажилдап турган болза, ол хүннерде олар хлебти чоннуң садып алырын барымдаалап, дүн-хүннүң дургузунда 1200-тен 2800 чедир хлебти быжырып, 7 рубль 30 көпеекке садып үндүрүп турар. Пекарняга 1 айда орту-маа-биле 33 тонна далган хереглетинер. Далганны кожууннун хереглекчилер ниитилелиниң "Хакас хлебопродукт" бүдүрүлгези-биле чарганы керээ езугаар Абакандан айда 2 катап улуг КамАЗ машина хөлезилеп сөөртүп ап турарлар. Кожууннун хереглекчилер ниитилели, ооң иштинде пекарня бүрүнү-биле ботхандыртынылганда болганда, далган, одаар чүүл, ажылчыннарның акшашалыны кирген орулгандан дорт хамааржыр.

Эрткен чылын пекарня 457 тонна хлебти быжырган. Ону ооң мурнунда 2001 чылга деннээрге, 60 тонна хөй. Кожуунда социал байдал экижип, пенсия, пособие, акша-шалың өйшаанда үнүп турары — чоннуң херег-лелиниң өзүп турарының херечизи.

Чойганмаа САТ.

ЧУРУКТАРДА: 1 дугаар ээлчегниң мастерлери Галина Иргит; Байлак Салчак.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

СТАДИОННУ СЕПТЭЭН

Таңды кожууннун төвү Бай-Хаак суурда стадионнун улус олурар сандайларының чамдызын улус бузуп аппаратан, а арктаннары ирип баксыраан, улус олурар аргажок, ындыг байдалдыг дыка-ла үр турду.

Ындыг боорга, стадионга маргылдаалар-даа болбайн келген. Аныктар азы бичи оолдар-ла ында-хаая хол, бут бөмбүү ойнап турар. Чайгы үелерде

стадионнун көк шыгынга инектер, бызаалар-ла ояттап чорууру хөй көстүр турду.

Бо чайын Таңдын кожуун, Бай-Хаактын суму чагыргалары бо бүгүжө онза кичээнге салып, стадионда кижилер сандайларның шуптузун чаарты кылган. Ооң чоогунда арыгланьыр бажыңны база туттурган. Бо бүгүнү кылырда кожуун чагыргазы чонну ажылга тургузар килдис-биле

керээ чаргаш, ынаар ажыл чок кижилерни хаара тудуп тургаш, чороткан. Ажыл чок турган Херел Хурагандайга удурткан 5 кижилиг звено бо бүгүнү кыска үеде шынарлыг кылдыр кылган. Ам кожуун чагыргазының спорт комитеди янзы-бүрү спортчу маргылдааларны организаптап эгелээр боор деп, чон манап турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ЭКИ ЭДИЛЕЛДЕР. САДЫП АЛЫҢАР

Кафе, бар черлеринге ажыглаар онза **цветомузыканы** 7000 болгаш 15.000 рубльге садып тур бис. Абаканда телефону 6-73-46.

Өртөөн дүрген дедир эгидип алып, 1 шакта 70 кг манчы тудар автоматты 30.000 рубльге, хөй эт тыртар күштүг **машинаны** 5000 рубльге садып тур бис.

Абаканда телефону 6-73-46.

Абакан чоогунда Чапаево суурда 20 сотка **хуу өңчү черни** садып тур. 4x7 метр хемчээлдиг түр чурттаар бажың, чунар-бажың, чедир тутпаан гараж бар. Өртөө 140 муң рубль.

Абаканда телефону 6-73-46.

Абакан хоорайның төвүнде 160 дөрбелчин метр шөлдүг, чаагайжыды туткан, телефоннуг, ванналыг, туалеттиг, чунар-бажыңныг, бассейнниг, подвалдыг, хууда черлиг **бажыңны** 1,6 млн.рубльге садып тур. Садыг азы офис тургузарыңга эптиг черде турар. Өртөөн үзүктөп төлөп болур.

Абаканда телефону 6-73-46.

Абаканда ажилдап турар комплексте (кафе, магазин, дааранылга цегги) 450 дөрбелчин метр шөлдүг **хуу өңчүнү** садып тур. Өртөө 2,5 млн. рубль. Бажыңнарның чамдызын чуртталга бажыңны азы садыг кылып ап болур. Үзүктөп төлөп азы арендага ап болур.

Абаканда телефону 6-73-46.

Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлеринин херектеринин талазы-биле күрүне комитединин чанында студентилерниң социал камгалал фондузу айыткан фондунун **ажыл-чорудулгазын соксатканын** дыңнадып тур.

Тыва Республиканың Чазак Аппарадының болгаш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының коллективтери Тыва Республиканың Чазаның Даргазынга оон чээни

Эрес-оол Белгүм-оолович ООРЖАКТЫҢ

мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Улуг-Хем болгаш Барыын-Хемчик кожууннарның чагыргалары Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржакка оон чээни

Эрес-оол Белгүм-оолович ООРЖАКТЫҢ

элекке мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының даргазы Монгуш Шолбан Чыргал-ооловичге оон ачазы

Чыргал-оол Очур-ооловичниң

мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязының даргазы Шолбан Чыргал-оолович Монгушка, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге оон ачазы

Чыргал-оол Очур-оолович МОНГУШТУҢ

элекке мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының даргазы Шолбан Чыргал-оолович Монгушка оон ачазы

Чыргал-оол Очур-оолович МОНГУШТУҢ

мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

2001 чылдын октябрь 22-де орук айыыл-халавынга кемдөөн оглувус, күдээвис **Марстай Маадырович Тойбухаа** бо чылдын октябрь 15-те мөчөөн. Оглувусту, күдээвисти бир чыл иштинде ажаажып, карактажып келген ЭМЧИЛЕРИВИСКЕ, ылангыя Лидия Монгушовна Кочаага база боттарының деткимче, дузаламчызын көргүскен төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, суурувустун чонунга четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Өөнүң ишти, авазы, төрелдери.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазана болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис—3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи—1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи—1-03-88, чагаа —1-03-87, улуттүр болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, тел/факс (394-22) 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6036. Чагыг 123.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрткеленин Тыва девискээр эргелелинге бүрткеттинген.

Бүрткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-нин парлалга болгаш информация күркмитединин типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттырган материалдарның авторларының боалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыллары дээш авторлар боттары харылыаар.